

Researcher: Social Science Studies

(2018) Cilt 6 / Sayı 4, s. 407-430

RSSS

ISSN:2148-2691

Halil Halid Bey'in Basra Körfezi Ve Havalisine Dair Raporu: Tespitler Ve Çözüm Önerileri

Taner ASLAN¹

Özet

Basra Körfezi tarih boyunca önemi haiz bir bölge olmuştur. Asya ve Avrupa ticaretinin iki ayağından biri olan Baharat Yolu'nun en mühim yerini Basra Körfezi oluşturmuştur. İngiltere, Hint deniz yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeyle daha 1800'lü yılların başlarında ilgilenmeye başlamıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin birer toprak parçası olan emirlikler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmış, onları yaptığı anlaşmalarla himaye altına almıştır. II. Abdülhamit, döneminde devlet memurları başta olmak üzere devletin sorunlarına bu arada Basra ve havalisine dair çözüm aramak maksadıyla muhtelif raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlar bölgenin sorunlarını ve bu sorunlara çözüm önerilerini içermesinden dolayı önemi haiz raporlardır. Bu bağlamda Halil Halid Bey, İngiltere ile rekabet alanı haline gelen bölgeye dair bir rapor kaleme almıştır. Londra Baş şebender vekilliği görevindeyken 5 Mart 1898 (21 Şubat 1313) tarihinde kaleme aldığı raporunda, İngiltere'nin Basra Körfezi politikasına, bölgede var olan sorunlara ve bu sorunların çözümüne yer vermektedir. Çalışmada, devletlerarası rekabetin önemli konusu haline gelen Basra Körfezi ile Halil Halid Bey'in Basra havzasına dair raporu ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler : Basra Körfezi, Halil Halid Bey, Osmanlı Devleti, İngiltere.

The Report of Halil Halid Bey About the Persian Gulf and Surroundings: Findings and Suggestions

Abstract

The Persian Gulf has been an important region throughout the history. The Persian Gulf has occupied a very important place in the Spice Road, one of the two main routes of the trade between Asia and Europe. United Kingdom begun to be interested in the region in the early 1800s with the aim of ensuring the safety of the Indian sea route. United Kingdom tried to dominate the emirates, being a part of the Ottoman Empire, and took them under its protection through the treaties signed. Thinking that the region would enter the domination of the big countries, Abdülhamit II wanted officials to prepare reports about the region. These reports are of great importance as they looked into the problems of the region and offered suggestions to these problems. In this respect, Halil Halid penned a report about the region, which became a region of conflict with the United Kingdom. In his report written on May 5, 1898 (February 21, 1313), while serving as chief lord of London, he mentioned the Persian Gulf policy of the United Kingdom, problems existing in the region and suggestions for the solutions to these problems. In this paper, the Persian Gulf becoming an important source of conflict between states and the report written by Halil Halid about the Persian basin are addressed.

Keywords: Persian Gulf, Halil Halid, Ottoman State, United Kingdom.

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, taneraslan@aksaray.edu.tr.

GİRİŞ

Bir bölgenin önemi deniz ve okyanuslara çıkış konumları, ana ulaşım güzergâhları üzerinde olup olmadığı ve uluslararası diplomaside önemli güç merkezlerine olan mesafesi ile önemli çatışma alanlarına uzaklığı bağlamında değerlendirilir. Bu ölçütler o bölgenin konumunu değerli ve önemli kılmaktadır (Yılmaz, 2018).

Devletlerin yönetimlerinde iki kavram öne çıkmaktadır: jeopolitik ve jeostratejik kavramlar. Jeopolitik “coğrafya ve siyasetin birlikteliğinin oluşturduğu siyasal, askeri alan”ı tanımlar. Jeostrateji ise “jeopolitikanın ulusal çıkarlar doğrultusunda stratejiye dönüştürülmesi”ni ifade eder (Izgi, 2008, s. 7-8). Jeopolitik ve jeostratejik tanımlama üzerinden Basra Körfezi, özellikle 15. yüzyıldan sonra devletlerarası politikanın üzerinde tartışıldığı, hâkimiyet ve nüfuz alanı oluşturulmaya çalışıldığı bölgelerden birisi olmuştur.

Arap yarımadası ile İran arasında kuzeybatıya uzanan Şattü'l-Arab Nehri'nin uzandığı bölgeye Basra Körfezi adı verilmektedir. Coğrafi açıdan Asya'nın güneybatısında yer alan ve Arapların el-Halicü'l-Arabi, İranlıların Halic-i Farisi diye isimlendirdiği (Bilge, 1992/5, s. 114) körfez, Hint Okyanusu ile Umman Denizi'nden Hürmüz Boğazı ile ayrılmaktadır (Huart, 1979, s. 327; Kızılkaya, 2013/8-7, s. 294). Adını Basra kentinden alan Basra Körfezi'nin Umman Denizi ve Hint Okyanusu'na kadar uzanması, körfezin stratejik bakımdan önemli bir coğrafyaya sahip olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2014/54-2, s. 320). Körfezin kıyılarında “Fav, Basra, Kuveyt, Katif, Uceyr, Bahreyn, Katar, Ebuzabi, Maskat, Benderrabbas, Lince ve Buşehr” şehirleri yer almaktadır (Bilge, 1992/5, s. 114).

Basra Körfezi; stratejik bir mevkide bulunması ve baharat ile ipek yollarına hâkim bir yer olmasından dolayı Avrupalı devletler arasında çekişme konusu haline gelmiştir (Sakin, 2011, s. 284). Burası, yüzyıllarca başta baharat olmak üzere birçok ürünün ve hammaddenin naklinin yapıldığı merkezdi (Özbaran, 1971/25, s. 51). Ayrıca burasının, hem Hint deniz yolunun güvenliğini hem de ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından bir koridor hüviyetine sahip olması (Şenel, 2016/9-18, s. 195)² ile bölgede yer alan Dicle ve Fırat nehirlerinde yapılan taşımacılık faaliyetleri, onun değerini daha da artırmıştır (Eraslan, 1994/35, s. 227).

Coğrafi Keşifler ile Avrupalı denizci devletler deniz aşırı keşifler sayesinde sömürge topraklarına sahip olmuşlar, bu yerleri korumak için de jeostratejik ve jeopolitik açıdan elverişli yerleri ele geçirme arayışı içinde olmuşlardır. Bu cümleden Avrupa'nın denizci devletlerinden Portekiz, Uzak Doğu'da elde ettiği sömürgelerinin güvenliğini sağlamak için Basra Körfezi'ne sahip olma siyaseti gütmüştür. Bu bağlamda Portekizliler 1507'de Hürmüz'e yerleşmişler, buradan Kurna'ya kadar ilerlemişlerdir (Sakin, 2011, s. 284).

Osmanlı Devleti, Basra Körfezi'nin stratejik konumundan dolayı bölgede Kanuni Sultan Süleyman döneminde fiili hakimiyet kurmuş (Kurşun, 2004, s. 21), 1546 tarihinde ise Basra'yı egemenliği altına alarak Hindistan'ı ve Uzak Doğu'yu Akdeniz'e bağlayan hatta hâkim olmuştur (Özbaran, 1971/25, s. 51). Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Hindistan ve (Uzak Doğu'yu) Akdeniz'e bağlayan ticaret yollarına da hâkim duruma

² “Basra Körfezi, Asya kıtasının cenubi garbisinde büyük bir körfezdir. Hint okyanusuna bağlı Umman Denizi'nden Hürmüz Boğazı ile ayrılır. Arabistan ile İran arasında şimali garbiye doğru uzanarak Şattülarab'ın munsabına varır.”, Bkz. Cl. Huart (1979). Basra Körfezi. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: MEB, s. 327.

getirmiştir. Bölgedeki varlığını ve nüfuzunu giderek artıran Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nda stratejik mevkiyi elde etmiş olan Portekizlilerle rekabet edebilme konumuna ulaşmıştır (Demirtaş, 2013/21, s. 82). Bu konumuyla bölge gerek Portekizlilere gerekse İran'a karşı savunma ve hareket merkezi olarak kullanılmıştır (Demirtaş, 2013/21, s. 88).

Birçok devletin ilgisini çeken bölge, özellikle İngiltere'nin nüfuz mücadelesi verdiği bir coğrafya olmuştur. İngiltere'nin bölgeye olan ilgisi 1583 yılında Levant Kumpanyasının kurulmasıyla başlamıştır.³ Özellikle Hindistan'ı ele geçirmesinden sonra söz konusu ilgi giderek artmıştır. İngiltere için "müstemlekelerinin bittabi sertacı" olan Hindistan, İngiliz genel siyasetinin en önemli konuları arasındaydı. Onun muhafazası için Basra Körfezi'ne sahip olmanın yolunu aramıştır. Bunu gerçekleştirmek için askeri, ekonomik ve politik kanalları kullanmaktan kaçınmamıştır (Ağaoğlu, 1929, s. 16). Bunun yanı sıra körfezin ticari değerinin oldukça yüksek olması, İngilizlerin bölgeye verdiği önemin ekonomik tarafını oluşturmuştur (Kurşun - Şeker, 2017/10, s. 238-239).

İngiltere'nin Basra Körfezi ve havalisine ilgisinin giderek arttığı dönemde Osmanlı Devleti dâhili ve harici birçok gailelerle uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali, iktisadi, idari, siyasi problemlerin giderek büyümesi karşısında, hem devlet idarecilerinin hem de aydınların gündemlerini, devletin söz konusu sorunlarına dair çözüm bulmaya çalışmaları oluşturmuştur (Akarlı, 1999/2, s. 253). Özellikle II. Abdülhamit, devlet adamları başta olmak üzere liyakatli kişilerden raporlar istemiş, bu raporlar doğrultusunda sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yapılmasını istemiştir (Çadircı, 1992/3, s. 414). Bu bağlamda Halil Halid Bey⁴, "Basra Körfezi ve Hükümet-i Seniyye ile İngiltere'nin Münâsebâtı Hakkında Bir Layiha-i Bendegâne" başlığıyla bir rapor hazırlayarak, II. Abdülhamit'e sunmuştur.

Halid Bey bu raporunda hem Basra Körfezi'ne hem de Osmanlı - İngiliz münasebetleri ile İngiltere'nin Hindistan politikasına yer vermiştir. Halil Halid Bey söz konusu raporu Londra Şehbender Yardımcılığı görevinde bulunduğu dönemlerde kaleme almıştır. Bu görevindeyken İngiltere'nin Osmanlı Devleti, Basra Körfezi ve İslam dünyasına dair politikalarını dikkatlice takip ederek önemli bilgilere sahip olmuştur.

Halid Bey'in Avrupa'da bulunduğu sıralarda kazandığı tecrübe, Batılıların emperyalist politikalarını anlamasını sağlamıştır. Batı dünyasının özelde Osmanlı, genelde İslam dünyasına karşı yürüttüğü emperyalist politik faaliyetlerine karşı tavır alarak mücadele etmiştir. Başta çalışmanın esasını oluşturan "rapor" olmak üzere

³ Geniş bilgi için bkz. İsmail Köse (2018). *Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*. İstanbul: Kronik Yayınları.

⁴ Halil Halid Bey, Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra baroda stajını yaptığı esnada Ebuuzziya Tevfik Bey'le tanışmış ve onun sayesinde gazetecilik hayatına başlamıştır. Ebuuzziya Tevfik yazıhanesi Pera'da idi ve buraya sık sık gelmesi takibata uğramasına yol açmış, bu durumdan duyduğu rahatsızlık onun Avrupa'ya gitmesine sebep olmuştur. 1894 yılında Times gazetesi muhabirinin yardımıyla İngiltere'ye gitmiştir. Buradan Abdülhamit'e uğradığı haksızlıkları içeren bir mektup göndermiştir. Bu mektuba binaen olsa gerek, Osmanlı yönetimi Londra Sefaretine Halid Bey'in ikna edilmesi talimatını vermiştir. Görüşmeler sonuç vermiş, İstanbul'a dönmüş ancak aradığını bulamayınca yeniden İngiltere'ye gitmiştir. Burada bir süre gazetecilik faaliyetlerinde bulunmuş olan Halid Bey, Osmanlı Hükümetince Abdülhamit aleyhinde yazılar yazmaması karşılığında Londra Şehbender Yardımcılığı görevine getirilmiştir (1896). Bu görevini yaklaşık beş yıl sürdürmüştür. Görev yaptığı süre zarfında İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve İslam dünyasına dair politikalarını yakından izleme fırsatı bulmuştur. Halil Halid Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Kurtuluş Öztürk (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Halid Bey: 1869-1931)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İbrahim Şirin-Musa Kılıç (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha. *OTAM*, 18, 395-396.

kaleme aldığı bütün eserlerinde⁵ Batının emperyalist politikalarına karşı İslam dünyasını bilgilendirmeyi gaye edinmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti, İslam medeniyetinin merkezidir. Osmanlıyı, Batı emperyalizmine karşı koyabilecek tek güç olarak görmektedir. Onun dağılmasının bütün İslam dünyasının felaketine yol açacağı düşüncesindedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunları bir an evvel çözerek güçlenmesine özel ehemmiyet vermektedir (Öztürk, 2005, s. 67). Basra Körfezi'ne dair Halid Bey'in hazırladığı raporda bölgenin stratejik konumuna değinilerek, askeri durumu ile ekonomik sorunlarına dair önemli ayrıntılara yer verilerek; çözüm önerileri sunulmaktadır. Londra'nın başta Basra Körfezi olmak üzere, Osmanlı Devleti ve İslam dünyasına dair politikalarını titizlikle analiz etmektedir. Bu da raporu üst düzeye taşımaktadır.

Bölgede meydana gelen rekabetin Osmanlı Devleti lehine dönüşmesi için atılacak adımlara yer verilmesi, bölge üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin tesisinin sağlanacağı raporun ana temasını oluşturmaktadır. İngiltere'de görev yaptığı dönemde raporu kaleme alan yazarın bölgenin vaziyetine dair verdiği bilgilerin yanında politik bir yöntem üzerinde de durması raporu önemli kılmaktadır. Ayrıca çalışmada Basra Körfezi üzerine inşa edilmiş olan raporu anlaşılır kılmak için Basra Körfezi ve onun önemine değinilme gereği de hissedilmiştir. Söz konusu rapordan yola çıkarak çalışmamızın, adı anılan coğrafyanın önemine dair yeni bir bakış açısı sunabileceği kanaatindeyiz.

Çalışmada, Halid Bey'in raporu bağlamında Batılı devletlerin Basra Körfezi ve civarındaki faaliyetleri, mevcut sorunlara ve bunların çözümüne yönelik öneriler ele alınmıştır. Bu çalışmada Halid Beyin 1898 tarihinde kaleme aldığı raporundan faydalanılarak, bölgeye dair tespitler ortaya konulmaya da çalışılacaktır.

HALİL HALİD BEY'İN BASRA KÖRFEZİ'NE DAİR TESPİTLERİ VE ÖNERİLERİ

Halil Halid Bey, 5 Mart 1898 (21 Şubat 1313) tarihinde Londra Şehbender Yardımcılığı görevindeyken "Basra Körfezi ve Hükümet-i Seniyye ile İngiltere'nin Münâsebâtı Hakkında Bir Layiha-i Bendegâne" başlığıyla 12 sayfalık bir risale yazmıştır. Halid Bey, 1893 yılından beri Londra'da ikamet eden bir kişi olarak Londra'nın Osmanlı Devleti politikası ile de alakadar olmuş, İngiltere'nin özellikle Basra Körfezi politikası olmak üzere stratejik ve ekonomik bakımdan oldukça verimli Osmanlı topraklarını ele geçirme isteğine dair plan ve politikalarını yakından izlemiş ve önemli bilgilere sahip olmuştur. İngiltere kamuoyunun nabzını da tuttuğu anlaşılan Halid Bey, raporda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne dair politik yaklaşımına yer vermiş, Hindistan politikasına da özel bir yer ayırmıştır. Ona göre, İngiltere dış politikasının esasını oluşturan Hindistan'ın güvenliği, İngilizler açısından oldukça mühimdir. İngiltere Hindistan'ın güvenliğinin Basra Körfezi'nden geçtiğini bildiğinden bölgeye sahip olma politikasını benimsemiş, bu yüzden Basra Körfezi'ne özel önem vermiştir. Halid Bey, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne olan bu ilgisinden dolayı Basra'da İngiliz yayılmacılığının artacağına dikkat çekmektedir.

⁵ Halid Bey'in eserleri için bkz. Kurtuluş Öztürk (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Halid Bey: 1869-1931)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

1. Basra Körfezi'nde İngiliz Yayılmacılığı ve Buna Karşı Tespit ve Önerileri

Basra ve havalisinin 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin gündemine gelmesinde coğrafi konumunun yanı sıra nehir taşımacılığına sahip olması da etkili olmuştur (Eraslan, 1994/35, s. 227). Burası Afrika ile Avrupa'yı, Orta ve Uzak Doğu'yu birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunmaktadır (Eraslan, 1994/35, s. 224). Söz konusu bölge sadece stratejik olarak değil yeraltı kaynaklarının zenginliği ve çeşitliliği bakımından da Batılı ülkelerin iştahını kabartmıştır, dolayısıyla çekiciliği giderek artmıştır (Bıyıklı, 2006, s. 47). Bu bağlamda stratejik olarak önemli bir coğrafyaya sahip bölgeyle en alakadar devlet olan İngiltere bölgede nüfuz sahibi olmak için politik ve askeri faaliyetleri oldukça etkin kullanmıştır (Tavukçu, 2015/6-63, s. 83).

İngiltere, Basra Körfezi ve havalisine sahip olabilmek için birçok unsuru devreye sokmuştur. Bunlar arasında keşif heyetleri göndererek bölgeye dair geniş malumat elde etmiştir. Bu heyetler bölge aşiret reisleriyle bağlantı kurarak onları İngiliz nüfuzu altına almaya çalışmışlardır (Dunn, 2000/3, s. 303).⁶ İngiltere Orta Doğu'daki hedeflerine ulaşmak için önemli merkezlerde konsolosluklar açmıştır. Halid Bey, bölgede etkin bir siyaset güden İngiltere'nin, bu konsolosluk kanalıyla bölgenin yerleşik unsurlarıyla iletişime geçip onları nüfuzu altına aldığını belirtmektedir. Bu politik yaklaşımıyla da etki alanını genişletmeye çalıştığını vurgulamaktadır (BOA, Y.EE., 8-7, 7). Bu durum bölgedeki Osmanlı çıkarlarına önemli ölçüde zarar verdiğinden, İngiltere ile nüfuz mücadelesine girilmiştir (Bostan, 1989/IX, s. 312). Ancak Osmanlı Devleti İngiltere ile fazla problem yaşamak istememiştir (Kurşun, 2004, s. 94). Halid Bey'in bu minvalde kaleme aldığı rapor, bölgenin İngiliz yayılmacılığının önüne geçebilmesi için Osmanlı Devleti'nin uygulayacağı politikaya önemli katkı sunduğu düşünülebilir. Halil Halid Bey, Basra Körfezi ile Umman Körfezi'nin stratejik konumundan dolayı Avrupalı devletlerin buraya büyük önem verdiklerini, hatta yakın tarihte Napolyon'un İngiltere'nin elinde bulunan Hindistan'ı vurmak için hareket noktası olarak Umman'ı merkez olarak seçtiğini belirterek, bölgenin tarihsel olarak özellikle Avrupalı devletlerin her zaman ilgisinde olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Halid Bey, körfez çevresinde Batılı devletlerin hâkimiyet kurma çaba ve uğraşlarını 19. yüzyılın sonlarına doğru iyiden iyiye artırdıklarına vurgu yapmaktadır. İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'un Ortadoğu üzerine yazmış olduğu kitabını buna örnek gösterir. Curzon, bu kitabında, İngiltere'nin Ortadoğu'da geleceğine yön verebilmesi için, Basra başta olmak üzere Maskat ve Umman'da hâkimiyet tesis etmesinin gereği ve önemine yer vermektedir. İngiltere'nin Basra ve havalisinin politik ve idari tasarrufunu Hindistan Genel Valisine bıraktığından, Curzon, Basra Körfezi'ne büyük önem atfetmiş ve yeni politikalar belirlemiştir (BOA, Y.EE., 8-7). Bu bağlamda İngiltere'nin Orta Doğu ve Hindistan politikasını Lord Curzon yönlendirmekteydi. O, Hindistan ve Orta Doğu'yu özel ilgi alanı olarak görmekte ve Basra Körfezi'nde İngiliz hâkimiyetinin gerekli olduğuna inanmaktaydı. Curzon 1899-1905 yılları arasında Hindistan valiliği sırasında Hindistan yolunun güvenliği için Basra Körfezi'nin önemli

⁶ İngiltere daha önce elde ettiği posta nakil ayrıcalığı 1836'da iptal edilmişse de 1839'da yeniden faaliyete geçirmiştir. Bunda bölge aşiret reisleriyle keşif heyetlerinin görüşmelerinin olduğu düşünülebilir. Bu posta Basra ile Halep arasında İngiliz postasını taşımaktaydı. Bu yol Beyrut ve Şam üzerinden Hil'e varmakta oradan da Basra'ya ulaşmaktaydı. Deniz yoluyla da Bomba'ya nakledilmekteydi. Bu yol İngilizler açısından o kadar önemliydi ki bu yolun muhafazası için her türlü maddi ve askeri yola başvurmaktaydı. İngiltere bölgeye tam anlamıyla yerleşmek ve nüfuzu altına almak için Bağdat konsolosunun direktifleriyle İngiliz temsilcileri bölgeye karışmaktaydılar. Bunu da Bağdat valilerini elde ederek taraflarına çekmek suretiyle yapmaktaydılar (Eraslan, 1994/35, s. 228-229).

olduğunu görmüş ve bölgenin İngiliz himayesine girmesi için büyük çaba sarf etmiştir (Eraslan, 1994/35, s. 234).

Curzon, Basra Körfezi'nde hakimiyet tesis etmek için askeri seçeneklere başvurmadan çekinmemiştir. 1899'da İngiliz himayesine giren Kuveyt'in yeniden Osmanlı himayesine girebileceği ihtimaline karşı Kuveyt'e bir donanma göndererek gözdağı vermiştir. Kendisi 1903'te 8 savaş gemisiyle birlikte Basra Körfezi'ne gelmiş, aşiretleri ziyaret etmiş, onlara Hint İmparatorluğu'nun görevinin aşiretlerin güvenliğini sağlamak olduğunu söyleyerek onların himayelerini perçinlemiştir (Eraslan, 1994/35, s. 234).

Halid Bey, İngiltere'nin deniz korsancılığı meselesini bölgeye hakim olmada kullanmaya çalıştığını belirtmektedir. Deniz korsancılığı deniz ticareti açısından önemli güvenlik sorunu oluşturduğu gibi, bölgede bozulan asayiş Osmanlı Devleti'nin büyük sıkıntılar yaşamasına yol açmaktaydı. Curzon, bu duruma dikkat çekmiş, ancak bunu Osmanlı Devleti aleyhine kullanmaktan çekinmemiştir. O, Umman sahilindeki deniz korsanlarının Osmanlı toprağı olan Basra Körfezi sahillerine sığındıklarını, daha da ileri giderek Osmanlı memurlarının deniz korsanlarını koruduklarını iddia etmektedir (BOA, Y.EE., 8-7). Curzon, Basra Körfezi ve civarı ile denizlerde düzenin ancak İngiltere tarafından sağlanacağını ileri sürmektedir. Halid Bey, Curzon'un bu politikasına dikkat çekerek, Osmanlı makamlarını bilgilendirmektedir. Curzon, Basra Körfezi'ne o denli büyük önem vermektedir ki, Dunn, onun bu husustaki şu sözlerini aktarmaktadır: "Herhangi bir yabancı'nın Basra Körfezi'nde bir yer edinmesine razı gelecek herhangi bir İngiliz temsilcisini vatana ihanet suçuyla suçlamaktan çekinmem." (Dunn, 2000/3, 302) Halid Bey, Curzon'un bu arzusu karşısında "*El-Müslimûn-ı Uhûvet*" yani Müslümanların birliğini sağlayacağı ümidinde olduğunu belirtmektedir.

Halid Bey'in İngilizlerin başta Körfez olmak üzere bütün İslam dünyasını sömürgeleştirme planına karşı önemli gördüğü İslam Birliği politik düşüncesi, II. Abdülhamit'in sistemleştirdiği ve devlet politikası haline getirdiği İslamcılık siyaseti ile de paralellik göstermektedir.⁷ Halid Bey'in bu doğrultuda II. Abdülhamit'in bu siyasi görüşüne destek verdiğini söyleyebiliriz. Batılı devletlerin özellikle İngiltere'nin bölge ile ilgili planlarını ortaya koyduktan sonra buranın muhafazası için dilek ve temennilerde bulunur. Körfez bölgesinde asayişin temini ve devamlılığının sağlanması için düzenli ve muntazam bir idarenin ortaya konmasını ister. Bu yolla bölgede Osmanlı hâkimiyetinin daha iyi ve güçlü bir biçimde tesis edileceğini; ancak mevcut durumun devam etmesinin bölgenin gelecekte işgale açık hale gelebileceğini vurgulamaktadır. Hükümetin dikkatini bu hususa çekmeye çalışarak, tedbir almaya sevk etmektedir (BOA, Y.EE., 8-7, 9).

Halid Bey, İngiltere için Basra ve havalisinin ne derece önemli olduğuna İngiltere Dışişleri Müsteşarı Lord Curzon'un İran hakkında yazmış olduğu kitabını da delil göstermektedir. Curzon, eserinin Basra Körfezi'ni ele aldığı bölümünde, İngiltere nüfuz ve hâkimiyetinin Basra ve havalisinde yaymasını ve genişletmesini İngiliz Hükümeti'ne tavsiye etmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nin Umman'a kadar olan hâkimiyetinin engellenerek buraların İngiliz nüfuz bölgesine dönüştürülmesinin gereğine değindiğinden bahsetmektedir. Curzon, İngilizlerin söz konusu bölgede hâkimiyetini kurmak için Arap emirlerinin istiklaline "*mâhî-i hürriyet-i akvâm*" diyerek buna Osmanlı Devleti'nin engel olduğuna dair yayınlar neşredip dağıtmalarını hükümete

⁷ Bu hususta şu esere bakılabilir. Cezmi Eraslan (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken.

telkin ettiğini belirtmektedir. Halid Bey, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne dair menfi politikalarını ortaya koyduktan sonra buna karşı Osmanlı hükümetinin Irak ve Basra Körfezi havalisinde hâkimiyetini güçlendirmek için nasıl bir yol takip etmesi gerektiğini tartışır (BOA, Y.EE., 8-7, 6).

2. İngiltere'nin Hindistan Politikası ve Basra Körfezi

İngilizlerin doğu politikasının temelini Hindistan yolunun güvenliği oluşturmaktaydı. Zira Hindistan hem stratejik hem de ekonomik olarak İngiltere için büyük öneme sahipti (Şenel, 2016/9-18, s. 195). Bu doğrultuda Atlas Okyanusu üzerinden Hindistan'a ulaşan deniz ticareti yolunu koruma ve her türlü tehlikeden arındırma politikasına önem vermiştir (Yavuz, 1985/3, s. 51). Dolayısıyla buraya ulaşan yolları kontrol altına almak birincil gayeleriydi. Bu yönüyle Basra, İngiliz araştırmacılara göre İngiltere için hayati önemi haiz bir bölge olmuştur. Onlar, bölge için Arap koridoru tabirini kullanmışlardır (Şenel, 2016/9-18, s. 195). Hindistan'ın önemini bilen başta Almanya ve Rusya'nın buraya sarkmasından endişe eden İngiltere, Hindistan'ın muhafazası için stratejik konumu oldukça önemli olan Basra Körfezi ve havalisine sahip olabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Halid Bey, İngiltere'nin bundan dolayı ekonomik, politik ve bilimsel açıdan bölgeye olan ilgisinin giderek arttığını ortaya koymaktadır. Ona göre, İngiltere diğer devletlerden daha önce davranarak bölgede hâkim unsur olma planları yapmakta ve diğerlerine göre bir adım daha önde olduğunu göstermek istemektedir. Söz konusu bölgeyi ele geçirme hiç olmazsa himaye etme maksadıyla stratejik planlar hazırlamış ve bunu uygulama safhasına geçirmiştir.

Halid Bey'e göre İngiltere'nin dış politikasının esasını Hindistan yolunun güvenliği oluşturmaktadır. Bu yüzden İngiltere'nin Basra Körfezi politikasını Hindistan politikasından ayrı tutmadığını belirtmektedir. Zira yukarıda da temas edildiği gibi Basra'nın idaresini Hindistan Genel Valiliği'ne bırakması bunun açık delilidir. Halid Bey de bu duruma temas etmektedir. Ona göre; İngiltere Basra Körfezi ile ilgili politikasını Hindistan'da uyguladığı plan üzerinden yürütmektedir. Buraya, Hindistan Genel Valiliğince politika memuru görevlendirilmiştir. Bu memurun muhafazası için bir müfreze askerî güç bulundurmaya başlamıştır. Bu göstermelik müfreze politik ve askerî bir anlam taşımaktadır. Bununla bölgede güç olma istek, azim ve kararlılığında olduğunu göstermektedir. Bu uygulama sefaret kaidelerine uygun gözükmeyen bir durum arz etmektedir. Halid Bey, bölgeye dair politik, askerî ve ekonomik programların ve burayla ilgili tasarrufun doğrudan İngiltere'den değil de Hindistan üzerinden yürütülmesini anlamlı bulmaktadır.⁸ İngiltere bu idarî tasarrufu daha önce Hindistan'ı istila ve işgal dönemlerinde uygulama alanına koymuştur.

Halid Bey, İngiltere ile Rusya'nın Hindistan için öteden beri mücadele etmekte ve İngilizlerin Rusların Osmanlı Devleti'ni bir fırsat zuhurunda istilasını "*vazife-i tabiiye*" olarak görmekte olduklarını belirtmektedir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Doğu Asya'daki topraklarını ele geçirmesine "*yayılma ve istila*" olarak baktığını düşünmektedir. Oysa Osmanlı Devleti'ne göre iki devlet de "*yayılmacı ve istilacı*"dır. Bu devletler, menfaatlerine göre hareket ettiklerinden diğer devletin faaliyetlerini "*yayılma ve istila*" teşebbüsü olarak nitelendirmektedirler. Bu açıdan İngiltere Rusya'nın Orta Asya'daki faaliyetlerinden endişe duymaktadır. Bu endişe Hindistan yolunun

⁸ İngiltere, Basra Körfezi ve havalisinde idaresi altına aldığı emirlikleri 1947 yılına değin Hindistan'daki British India Office üzerinden yürütmüşlerdir. (Kurşun, 2017, s. 238-239).

güvenliğinin tehlikeye düşecek olmasından kaynaklanmaktadır. İngilizlerin bu yolun güvenliğini sağlamak için her türlü yola başvuracağı açıktır. Halid Bey'de bu hususa dikkat çekmektedir. İngiltere, Rusya'daki Müslümanların Ruslara karşı harekete geçmelerinin önemli olacağı düşüncesiyle, Müslümanları kendi tarafına çekerek, Rusya'yı istilacı gibi göstererek, ona karşı isyana teşvik etmektedir. Halid Bey, Rusya Müslümanlarının isyanının İngilizler açısından dikkatle takip edilen bir konu olduğunu, bunun gerçekleşmesinin Hindistan'ı rahatlatacağını düşünmektedir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti politikası arasında hilafet meselesi önemli bir yer teşkil etmektedir. Hilafeti kendi menfaatleri nokta-i nazarından tehlikeli görmektedir. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı hilafetine karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. İngiltere'de yayınlanan birçok gazetede Osmanlı hilafetini aşağılayıcı yayınlar yapmışlardır. Örneğin Mc. Cooll, Times gazetesinde yayınlanan makalesinde Osmanlı hilafetine düşmanlığını gizlememiştir (BOA, HR.,SFR.3, 562-27). Mc. Cool'un bu yazısına Prof. Vambery ile Müşir Kidwai'nin yaptıkları eleştiriler Times gazetesinde yayınlanmıştır (BOA, HR.,SFR.3, 562-36).

Birçok Müslümanın olduğu gibi Hindistan Müslümanları hilafetin nüfuzu ve etkisi altındadır ve ona bağlıdır. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngilizler, Osmanlı hilafetinin nüfuzu altındaki Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne bağlılığının kendilerinin menfaatlerini tehlikeye sokacağını düşünmektedir. Halid Bey, İngiltere'nin bunun (hilafetin) ileride Osmanlı Devleti'nin elinde bir güç olabileceğini de bildiğini söylemektedir (BOA, Y.EE., 8-7, 4). Halid Bey, İngiltere'nin Osmanlı hilafetine karşı yürüttüğü bu politikaya karşı Osmanlı hilafetinin güçlendirilmesinin gereği üzerinde durmaktadır. O Osmanlı hilafetinin meşruluğunu savunmakta ve Müslümanlar arasında birliğin tesis edilmesinin, dayanışma ruhunun sağlanmasının hilafetle gerçekleşeceği inancındadır. Halid Bey, Review of the Week'de "Hilafet Problemi" başlıklı yayınlanan makalede, Osmanlı hilafetinin öneminden bahsetmektedir (BOA, HR.ŞFR., 507-27).

Halid Bey, hilafet makamının İslam dünyasında etkin hale getirilmesi için bir öneride bulunmaktadır. Hilafetin Osmanlılarca ihya edildiği günün dünyanın her yerinde kutlanmasını istemektedir (Öztürk, 2005, s. 102). Ayrıca Müslümanları bir arada tutacak yegâne gücün hilafet makamı olduğuna inanmaktadır. Bu makamın güçlendirilmesinin İslam toplumlarının menfaatine olduğunu savunmaktadır. Ona göre; hilafetin güç ve itibarının artırılması ve Müslüman beldelerde tanıtılması bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan Batılı devletlerin planlarını da altüst edecektir.

Halid Bey, İngiltere'nin bu sebeple Müslümanlar arasındaki bağı koparmak ve Osmanlı hilafetine olan bağlılığı azaltmak için Osmanlı Devleti'ni ve hilafetini kötüleyen, aşağılayan yayınlar yaptığını ifade etmektedir. İngiltere'nin egemenliği altında bulunan Müslümanların sayısının 75 milyon olduğunu belirten Halid Bey'e göre; İngiltere, Müslümanlar arasında birliktelik vücuda geleceği ihtimaline karşı Hindistan Müslümanlarının bölgelerini zapt etmiştir. İngilizler, işgal ettikleri Müslüman toprakları işgal etme gerekçesini şunlara dayandırmaktadır: Müslüman beldelerde Hristiyan medeniyetini tatbik etmek, Müslümanlar arasında ticareti geliştirmek ve Müslümanların refah seviyelerini yükseltmek.

İngilizler işgal ettikleri topraklara medeniyet ve refah getirecekleri zannıyla ele geçirme politikası uygulamışlardır. Halid Bey, İngilizlerin, Müslüman beldeleri, medeniyet ve insaniyet götürüyorum diye ele geçirdiğini belirtmesini, işgale bir kılıf

bulma gayreti şeklinde değerlendirmektedir. Özellikle İngilizlerin, Hristiyanlık medeniyetini Müslüman topraklara dayatmakla Avrupa Hristiyan âleminin teveccühünü kazanmaya çalıştığını vurgulamaktadır.

İngiltere, Basra Körfezi'nin Hürmüz Boğazı vasıtasıyla Hint Okyanusu'na açılan stratejik bir kapı konumunda olmasından dolayı bölgenin hâkim gücü olan Osmanlı Devleti ile kuracağı diplomatik ilişkiler, İngiltere'nin Hint sömürgeleri politikası açısından oldukça önemliydi. Bu durum, uzun süre İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politikasının en önemli seçeneklerinden birini oluşturmuştur. Bu bağlamda daha 18. yüzyılın sonlarında İngiltere Başbakanı William Pitt, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu politikanın temel amacı İngiltere'nin Hint deniz yolunun güvenliğini sağlamaktır. Onun bu politikası Lord Palmerston ve Disraeli ile devam ettirilmiştir (Kocabaş, 2003, s. 10-13). Halid Bey, İngilizlerin bu politikalarının tam manasıyla uygulanmadığını, menfaatleri neyi icap ederse ona göre hareket ettiklerini vurgulamaktadır.

İngiltere'nin 1878'den sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur politikasının değişmesinde Osmanlı topraklarının Avrupalı diğer büyük devletlerin tehdidi altında olmasından duyduğu endişeden kaynaklanmaktadır. Zira diğer Avrupalı büyük devletlerin (Rusya, Fransa, Almanya) Osmanlı topraklarına yerleşmeleri ihtimali Hindistan yolunun güvenliğini tehlikeye sokabilirdi (Şenel, 2016/9-18, s. 195). Bu sebeple İngiltere, özellikle Osmanlı Devleti'nin stratejik noktalarını işgal etme siyaseti gütmeye başlamıştır (Şenel, 2016/9-18, s. 196). Bu bağlamda Hint deniz yolunun güvenliği açısından en önce ehemmiyet verdiği bölge Basra Körfezi'di.

Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Rusların ve Fransızların deniz taşıma şirketlerinin, deniz yoluyla Hindistan'a kadar bir ulaşım hattı kurmaları İngilizlere, Basra üzerinde hâkimiyet kurmanın zorunluluğunu göstermiştir. Bu minvalde İngiltere bölgede hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla Arap aşiret reisleriyle başka yabancı güçleri tanımamalarına ve bölgeye İngilizlerin bilgisi ve izni olmadan onların bölgeye sokulmamalarına dair bir anlaşma yapmıştır (Eraslan, 1994/35, s. 232-233).

İngiltere'ye göre; bölgeye Rusya hâkim olursa Hindistan yolunun güvenliği sağlanamazdı. Hindistan'ın karadan ve denizden istilasına karşı Basra Körfezi'nin Rusya başta olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin kontrolü ve hâkimiyeti altında olmasını engellemek gerekiyordu. Bölgeye hâkim olmakla hem bölgenin iktisadi zenginliğinden faydalanacak, hem de stratejik ve jeopolitik konumu ile de Hindistan yolunun güvenliği sağlanacaktı. Basra Körfezi'nin Hint Okyanusu'na açılan kapı olmasının yanı sıra bölge üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Rusya'nın İran Körfezi'ne inmesini engelleyen bir set konumunda olması, önemini daha da artırmıştır (Eraslan, 1994/35, s. 230).

3. Demiryolu Projesi ve Basra Körfezi

Avrupalı devletler Ortadoğu üzerinde hâkimiyet kurabilmek, stratejik noktaları elde edebilmek için yüzyılın önemli nakil aracı olan stratejik demiryolu inşası planlarını devreye sokmuşlardır. Zira demiryolunun "geçtiği her yerde müktesep hak elde" edilmiş olunuyordu. Bu bağlamda hazırlanan Bağdat Demiryolu Projesi, Marmara Denizi sahillerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktı (Dunn, 2000/3, s. 300). Almanya'nın bu demiryolu proje imtiyazını elde etmesi, İngiliz çıkar alanlarının Alman tehdidi altına girmesi manasına gelecekti (Arı, 2008, s. 103). İngiltere Bağdat - İstanbul demiryolu hattı projesinin Almanlara verilmesinin İngiliz menfaatlerine aykırı

olduğundan bu projenin akim kalmasına çalışmıştır. Bu proje gerçekleştiği takdirde Hindistan'ın güvenliği tehlikeye girebileceği gibi, İngilizlerin ticari menfaatleri de sekteye uğrayabilirdi (Eraslan, 1994/35, s. 232).

İngiltere, Hindistan yolunun güvenliği açısından stratejik bir mevki olarak gördükleri genelde Ortadoğu özelde Basra Körfezi ve havalisini birbirine bağlamak amacıyla –aslında söz konusu bölgeleri himaye ve işgal etmek için bir vasıta olarak demiryolu projesi hazırlamıştır. Bu proje, Mısır demiryollarını Hicaz üzerinden Basra'ya oradan da Acemistan ve Belucistan vasıtasıyla Hindistan demiryolu ile birleştirmeyi esas almaktadır. Halid Bey, İngiltere ve Rusların Ortadoğu için planlarının olduğunu ele almaktadır. Rusların, Acemistan ya da Irak yoluyla Basra Körfezi'ne inerek Hindistan için bir kapı açacakları zannında olduklarını belirtmektedir. İngilizlerin Basra ve civarının Rusların eline geçmesini engellemek için onlardan önce davranarak Arabistan sahilinde ve Körfezin birçok yerinde himayesini güçlendirme yoluna gitme planları kurduğunu söylemektedir (BOA, Y.EE., 8-7, 5, 6).

Basra ve havalisinin önemini kavrayan Batılı devletler, bölgeye dair muhtelif projeler ortaya atmışlardır. İngiltere'nin demiryolu projesine alternatif Almanların da benzer projeye Osmanlı Devleti'ne yaklaştığı görülmektedir. Zira Almanya stratejik demiryolları inşa ederek, bölgeye yerleşmeyi amaçlamıştır. Almanların Basra Körfezi'ne demiryolu projesi ile yerleşecek olması İngilizleri korkutmuştur. Bunu da itiraf ettikleri görülmektedir. Hatta Lord Lansdowne, Lordlar Kamarası'nda "Hiçbir yabancı kuvvetin Basra Körfezi'nde yer edinmesine izin veremeyiz, gerekirse buna silahla karşı koyarız." diyerek Basra'ya dair İngiltere'nin resmî görüşünü ortaya koymuştur (Dunn, 2000/3, s. 300-302). Dolayısıyla İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yerleşme isteği Hindistan'a gelecek zararları bertaraf etme politikasının sonucudur (Sakin, 2011, s. 284).

Londra'da yayınlanan 1898 tarihli Morning Post gazetesinde çıkan bir makalede söz konusu demiryolu projesine yer verilmekte, Almanların bu projeyi gerçekleştirmeleri durumunda Basra Körfezi'ne ulaşacağı dolayısıyla etki alanını Hindistan'a kadar genişletebileceği vurgulanmaktaydı. Bu da İngilizleri endişelendirmekteydi. Bu sebeple adı geçen demiryolu projesine muhalefetini artırmaktaydı. İngilizler için Basra Körfezi'nin denetimi her şeyden önemli ve öncelikliydi (Özyüksel, 2008/38, s. 245-246).

İngiltere'nin Hint hinterlandının güvenliği için geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu önemli proje Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi hattı projesiydi. Doğu Akdeniz-Hindistan hattı arasında yer alan bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde bulunması, İngiltere'yi Osmanlı Devleti ile barışçıl bir politika takip etmeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti, bir iç sorun olarak doğan; ancak uluslararası bir boyut kazanan Mehmet Ali Paşa sorununda, Osmanlı Devleti'nin tarafını tutan İngiltere'nin, yardımları karşılığında İngiltere'nin Fırat Nehri'ni kullanarak doğuya ticaret yapma projesine onay vermiştir. İngiltere, Fırat Nehri projesinin yanı sıra karayolu projesi için Sir William Andrew tarafından 1856 yılında Fırat Vadisi Demiryolu Kumpanyasını kurmuştur. Bu kumpanyanın amacı Akdeniz'i Basra Körfezi'ne demiryolu ulaşımıyla bağlamaktı. Bu proje ile İskenderun Körfezi'nden Bağdat'a oradan da Kurna ya da Basra'ya ulaşılacak, buradan da denizyoluyla Hindistan'a varılacaktı. Söz konusu proje müteşebbislerin sermaye sıkıntısı sebebiyle gerçekleştirilememiş, ancak bu Dicle ve Fırat nehirleri taşımacılığına hâkim olmalarına yetmiştir (Şenel, 2016/9, s. 193).

İngiltere, Hindistan yolunun güvenliği açısından önemli olan Kızıldeniz ve Basra Körfezi güzergâhından diğer Avrupalı sömürgeci devletleri uzak tutma politikası takip etmiş, bunda da başarılı olmuştur. İngiltere'nin Hint deniz yolunun güvenliği için takip ettiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından William Gladston'un başbakanlığa gelmesinden sonra 1882'li yıllardan itibaren vaz geçmiştir. Bundan sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı olan bölgeler (özellikle Ortadoğu) üzerinde kontrol kurma politikası takip etmiştir. Bunu da genel politikasının temel kuralı olarak ilan etmiştir. Bu yolla söz konusu bölgeye diğer Avrupa devletlerinin sızmasını önleyerek, kendi etkisini artırmayı hedeflemiştir (Şenel, 2016/9-18, s. 195; Kocabaş, 2003, s. 10-13).

Halid Bey, İngilizlerin, Rusların Osmanlı Devleti'nin Anadolu vilayetlerini ele geçirerek, yıkılacağı iddiası ile eskiden beri elde etmek istedikleri, Bahr-ı Ahmer (Kızıldeniz) ve Basra havalisinin kendilerine geçeceği inancında olduklarını yazar. Bu durumun Mısır'daki himayelerini ise daha ileri götüreceğine inandıklarını belirtir. Halid Bey, İngilizlerin Ortadoğu'yu ele geçirme planlarında teknolojilerini en üst düzeyde kullandıklarına da yer vermektedir.

Bağdat ve Basra demiryolu hattı projesini de ele alan Halid Bey, bu projenin önemine değinir. Bu projenin, Rusya'nın Sibiryaya ve Mançuryaya hattını Çin Denizi'ne bağlayan demiryolu hattı gibi önemli görmektedir. Basra ve Haydarpaşa hattının bütün Güney Asya ve Hint Denizi adaları mallarını harekete geçireceğine inanmaktadır. Bu projenin gerçekleşmesiyle Basra Körfezi'nde ticaretin büyük oranda artacağını vurgulamaktadır (BOA, Y.EE., 8-7, 10-11). Ona göre bu proje, Osmanlı Devleti'nin hükümranlığının tescillenmesini ve itibarının hem bölgede hem de uluslararası politikada artmasını sağlayacaktır.

4. Basra ve Havalisinin Islahı İçin Reform Önerileri

Öteden beri genelde Orta Doğu, özelde ise Basra Körfezi ve havalisinde çıkarları olan Avrupalı devletler bölgede rekabet alanı oluşturmuşlardır. Dolayısıyla burayı hâkimiyetleri altına alma gayeleri taşımışlardır. Bu bağlamda Halid Bey, Avrupalı devletlerin bölgedeki menfi faaliyetlerine dair Osmanlı yönetimini bilgilendirerek, bölgenin ıslah edilip; iktisadi ve idari bakımdan geliştirilmesiyle Osmanlı hâkimiyetinin daha da güçlü hale geleceğine vurgu yapmaktadır. Avrupalı devletlerarasında bölgeyle en ziyade ilgilenen devlet olan İngiltere'nin bu ilgisinin arkasında hiç şüphesiz bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemi yatmaktadır. İngiltere'nin Hindistan sömürgelerine giden yolun güvenliğini teminat altına alma politik endişelerinin ön planda olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında bölgenin diğer Avrupalı devletlerin ilgi odağında yer alması, İngiltere'yi burada siyasi ve askeri açıdan daha aktif davranmaya sevk etmiştir (BOA, Y.EE., 8-7, 2).

Halid Bey, Osmanlı Devleti'nin bölgede varlığının devamının ve kabul görmesinin tek yolunun askerî, iktisadî ve idarî açıdan güçlü olduğunu göstermesiyle ve kanıtlanmasıyla mümkün olabileceği kanaatinde (BOA, Y.EE., 8-7, 10-11). Bu bağlamda bölgede görev yapan memurların görev ve sorumluluk bilincinde olmalarının önemi ve gereğine değinmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bölgelerde görev yapan memurları eleştirmektedir. Buraya gönderilecek memurların bilgili ve tecrübeli olmalarının önemli olduğunu, zira halkla birebir diyalog kuranların memurlar olması hasebiyle onların bilgi, maharet, tecrübe ve yakın ilgi gibi meziyetleriyle halkın

devlete olan sadakatının temin edilebileceğini savunmaktadır. Zira Halid Bey'in yönetim parametresi iyi bir idarî yapının tesis edilerek yönetilenlerin kendilerini güvende hissetmelerinin sağlanmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olmak his ve düşüncesi Basra ve havalisinde yaşayanlara aşılmalı olacaktır. Bu iyimser tablonun hayata geçirilebilmesi, onun teklif ettiği memur profilinin değişmesiyle mümkün olabilecektir. Ayrıca Irak bölgesinde görev yapan memurların ihtiyatsızlıklarından da bahseden Halid Bey, memurların bölgenin sorunlarını layıkıyla anlayacak ve çözüm üretecek anlayış ve yaklaşımlardan uzak görüntü çizdiklerini belirtmektedir. Hâlihazırda bölgede görevli memurların görevlerini kötüye kullanmalarının Osmanlı yönetimine olan itimadın zedelenmesine yol açabileceğini söylemektedir. Ona göre bölgenin idaresinde hakkaniyet ve düzenin sağlanması gerekmektedir. Memurların kanunlara bağlı olmalarının ve kanunlara göre hareket etmelerinin zaruretine değinmektedir. Ayrıca bölge idarecilerinin halka kötü muamele etmelerinin önüne geçilmesinin önemine vurgu yapmaktadır (BOA, Y.EE., 8-7, 1, 6)⁹. Halid Bey'in bu tespitlerini bölgeden merkeze gönderilen belgeden anlamaktayız. Belgede, Irak havalisinde istihdam edilecek memurların bölgenin sorunlarını çözecek istidada sahip olmalarının önemine değinilmektedir (BOA, Y.PRK.EV., 3-15). 1914 yılındaki bir belgeden ise Basra Vilayeti dahilindeki gümrük memurlarının görevlerini ihmal ettiklerinden dolayı, hazinenin zarara uğradığını anlamaktayız (BOA, HR.ID., 63-6). Bu iki belge, bölgede memur sorunun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu belgeler, Halid Bey'in bölgedeki memurlara dair tespitlerinin doğruluğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Halid Bey genelde Ortadoğu; özelde ise Basra'nın yeniden imarı ve ıslahı ile sorunların çözümüne çalışıldığını ancak bu ıslahatların mevcut sorunların ortadan kalkması için tek başına yeterli olmadığını, sorunların çözümüne bütüncül yaklaşılması gerektiğini, sorunların layıkıyla anlaşılıp ona göre teşhis ve tedavinin yapılmasının elzem olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre; iyi niyetlerle yapılan ıslahatların amacına ulaşamamasının en önemli sebebinin ıslahatların bir plan ve program dâhilinde yapılmamasıdır (BOA, Y.EE., 8-7, 1). O, bir bölgede yönetim anlayışının, tarzının ve idarî tasarruflarının bölgenin vaziyetine dair bir malumat verdiğini belirtmektedir.

Halka yakın ve halkın sorunlarını yakinen ve yerinde gören bir idarecinin bölgenin imarını ve ıslahını tesis etmede etkin ve yetkin olacağı kanaatindedir. Bu anlayış ve düşünceye sahip olmayan idareci ve memurların bölgenin kalkınması ve refahının sağlanmasına bir katkı sağlayamayacağı inancındadır. Bazı memurların merkezden uzak bölgelere tayinlerini istediklerini ifade eden Halid Bey, bu tarz memurların ve idarecilerin merkezden uzak bölgelere tayinlerini denetlenmek istememe düşüncesine bağlar. O daha da sertleşerek "en alçak memurların Irak bölgesinde hizmet talebinde bulduklarını" söylemektedir. Bu tür memur ve idarecilerin en ufak hatalarını İngilizlerin Osmanlı Hükümeti aleyhinde kullandıklarını, Osmanlı idareci ve memurlarının uygulamalarını Avrupa kamuoyuna Türklerin kötü yönetimi şeklinde tanıtmakta olduğunu yazmaktadır.

Halid Bey'e göre; İngiltere'nin bu tür politik yaklaşımından maksadının altında Avrupa kamuoyunu bölgede Osmanlı ve İngiliz yönetimi arasında bir kıyasa sevk etme

⁹ Örneğin Bağdat vilayeti'ne bağlı Hayy Kazası'nın eski kaymakamı Hurşid Efendi'nin kötü yönetiminden dolayı, halk kazayı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durumun, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuz ve itibarına gölde düşürdüğü söylenebilir (BOA DH.MKT., 62-40).

isteği yatmaktadır. Ayrıca, İngilizlerin bu kıyası, Avrupa devletlerinin Mısır'ın tahliyesi ve Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne iade isteklerine bir set çekmek için yaptırmaktaydılar. Halid Bey, Osmanlı memurlarının kötü bir yönetim tesis ettiklerine dair İngilizlerce ortaya atılan şayiaların temelsiz olduğunu, İngilizlerin bölgeyi ele geçirmek için Avrupa kamuoyunu yanıltmak ve bölge insanını kendi tarafına çekmek için gündeme getirdiğini, İngiltere'nin bölgedeki çıkarları ve diğer Avrupalı devletlerin de bölgeye ilgileri sebebiyle bir "Irak ve Basra meselesi" meydana getirmeye çalıştığını belirtmektedir. İngiltere'nin söz konusu bölgeler için taksim ve yağma fikrinin yerleşmesini sağlama gayreti içinde olduğunu da ele almaktadır.

Halid Bey, bölge halkının genel durumuna da değinmektedir. İngiltere'nin bedevi bir hayat yaşayan halk üzerinde hâkimiyet kurma siyaseti güttüğünden ve bunu bunu kullandığından, aşiretler ve "tevaif-i bedeviyeyi" kolaylıkla idare ettiğinden bahsetmektedir. İngiltere'nin bu uygulamalarını, bölge halkının refah ve zenginliğini artırmak için değil, bölgede hâkimiyet kurmak için takip ettiği bir siyaset olarak görmektedir. Ayrıca İngiltere'nin bölgede hâkimiyet kuramazsa aşiretlerin isyan edeceğini tecrübe ettiğini bildiğinden hâkimiyeti bu şekilde kurduğunu belirtmektedir.

Halid Bey, Osmanlı Devleti'nin iyi bir yönetim tesis ettiğinde Basra ve havalisinde hâkimiyetin daha güçlü hale getirileceği ve bu hâkimiyetin Umman ve Maskat'a kadar gideceğini savunmaktadır. Hatta bu hâkimiyet sadece söz konusu yerlerle sınırlı kalmayıp, Acem topraklarına Belucistan'a kadar uzanacaktır. Ancak bu topraklarda yaşayan ahalinin İngiliz nüfuzu altında olduğunu söyleyen Halid Bey, buradaki Müslümanların gaflet içinde olduğunu da belirtmektedir. O, Müslümanların İngiltere'yi İslam dostu addettiklerine saflıkla inandıklarını söyleyerek, tenkit etmektedir. Son dönemde eğitimde yeniliklerle birlikte uyanmağa başladıklarını da ifade eden Halid Bey, Müslümanların, İngilizlerin İslamiyet için bir felaket olduğunu anlamaya başladıklarını aktarmaktadır (BOA, Y.EE., 8-7, 8). Böylece bölgedeki emirlere nüfuz edileceğine, aşiret ve emirlerin Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı kalacaklarına değinmektedir. Bölgede hâkimiyetin güçlendirilmemesi durumunda ise bölgenin bütünüyle İngilizlerin eline geçeceğini, dolayısıyla Müslüman halkın baskılarla karşı karşıya kalabileceğini belirtmektedir. Hatta misyonerlerin bölgede menfi faaliyetlerde bulunacaklarını bunun da bölge halkı için kötü sonuçlar doğurabileceğini söylemektedir. O, güçlü bir hilafetin Müslümanlar için oldukça zarurî olduğu gerçeğini tekrarlar.

Halid Bey'in Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında küçük bir donanma vücuda getirilmesi önerisi dikkat çekmektedir. Körfezde hafif ve yeterli derecede donanma bulundurulmasıyla Basra'nın güvenliğinin sağlanabileceğini, gelebilecek tehditlere ve saldırılara karşı savunulabileceğini belirtmektedir. Halid Bey, özellikle Basra cihetindeki Osmanlı gemilerinin yetersizliği, düzensizliği ve çürüklüğünden bahsederek, donanmamızın ivedilikle güçlendirilmesinin, düzene kavuşturulmasının ve modernizasyonunun sağlanmasının elzem olduğunu savunmaktadır. Ona göre bu gelişmelerle oluşturulacak donanma gücü Osmanlı Devleti'ne bağlı sahillerin güvenliğini İngiliz saldırılarına karşı koruyacaktır. Ayrıca buradaki halka güçlü bir Osmanlı varlığının hissettirilmesiyle, onların devlete olan bağlılıklarının üst seviyede tutulmasının sağlanacağını, deniz ticaretinin güvenliğini sekteye uğratan ve maddi zarara yol açan korsanlık ve deniz hırsızlığına karşı deniz ticaretini ve bu ticareti yapanların muhafazasını da temin edeceğini vurgulamaktadır.

Meydana getirilecek donanmayla bütünüyle tersanenin değil Hazine-i Şahane Nezareti'nin meşgul olmasını tavsiye eder. Bunun yanı sıra deniz ve nehir taşımacılığına da önem verilmesinin bölgede ticaretin canlandırılmasına önemli katkı sağlayacağı kanaatindedir. Yük, hayvan ve insan taşınması için salapurya¹⁰ ya da sağlam salları yapılmasına değinir. Sağlam ve muhafazalı sallardan birkaçını arkasına takıp çeken ateş veya elektrik sandallarının her birisinin bin veya bin beş yüz liraya mal olduğunu ifade etmektedir. İlk defaya mahsus olmak üzere beş ateş sandalı ile on beş sal satın alınmasıyla maksadın hâsıl olacağını belirtmektedir. Teknik olarak İngiltere ile başa çıkabilecek nakliye araçlarının yapılmasıyla İngiliz şirketleriyle rekabet edebilecek düzeye gelinebileceği inancındadır.

Halid Bey, Bahriye Nezareti'nin İngiliz şirketleriyle rekabet etmek şöyle dursun şirketlerin intizamı nispetinde gerilediğini ve buna dair bir çözüm üretmediğini belirterek eleştirir. Halid Bey, ufak nehir donanması ile ziraata ve ticarete sahip olunduktan sonra askerlerin taşınması ve gümrük idaresi açısından da oldukça faydalı olacağını belirtir. Şattularab'ın başladığı yerden Dicle'ye ve Fırat'ın yukarı kısmına dahi gidiş geliş yapılabileceğinden askerlerin ve eşyaların Basra Körfezi'ne nakli kolaylıkla sağlanabilecektir. Bunun da zaman ve kolaylık bakımından çok fayda sağlayacağı düşüncesindedir. Dicle ve Fırat nehirlerinde taşımacılık yapılmasıyla bölgedeki Hamidiye Süvarileri'nin kısa zaman içerisinde görev yerlerine nakli sağlanacaktır (BOA, Y.EE., 8-7).

SONUÇ

Basra Körfezi, stratejik konumu açısından oldukça önemli bir bölgedir. Bu konumu, onu uluslararası politikanın konusu haline getirmiş, Güney Asya, Akdeniz Havzası ve Avrupa arasında ticaretin mihenk taşlarından biri olmuştur. Dolayısıyla İngiltere, Rusya ve Almanya'nın rekabet alanı haline gelmiştir. Bu rekabet körfezin önemli bir bölümüne sahip olan Osmanlı Devleti'ni askeri, idari ve politik olarak etkilemiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin idari ve politik tavır almasında etkili olmuştur.

İngiltere 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgeyle ilgilenmeye başlamıştır. Bölgeyi ele geçirmek için Emirlikleri himaye politikası takip etmiştir. Özellikle Hint deniz yolunun güvenliği açısından da son derece önemli olmasından dolayı İngiltere bölgede hâkimiyet mücadelesi vermiştir.

II. Abdülhamit, Batılı devletlerin ilgi odağında yer alan Basra Körfezi ve havalisinde hâkimiyetini güçlendirmek için bölgeye dair tafsilatlı raporlar istemiştir. Bu raporlar sayesinde bölgenin ıslahına, gelişmesine ve bu yolla da bağlılığın artmasına yönelik projeler geliştirmiştir. Bu bağlamda uzun yıllar Londra'da görev yapan ve başta İngiltere olmak üzere Avrupa kamuoyunun nabzını tuttuğu anlaşılan Halid Bey, Basra Körfezi ve havalisine dair kaleme aldığı raporda, Basra ve havalisinin stratejik öneminden dolayı Batılı devletlerin iştahını kabarttığını belirtmektedir. Halid Bey, önemi haiz bölgede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin güçlendirilmesi için bazı önerilerde bulunmuştur. Bölgede acilen ıslahatlara gidilmesini tavsiye etmiştir. Bu ıslahatlarla bölge insanının eğitim, ticaret, güvenlik açısından güçlendirilerek devlete bağlılıklarının artırılacağı inancındadır.

¹⁰ Salapurya: Ticaret eşyası taşımakta kullanılan, 10-15 tonluk, üçgen biçiminde yelkeni olan ticaret gemisi. Bkz. *Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: TDK Yayınları, s. 1688.

Rapordan, bölgede güçlü ve düzgün bir idare tesis edilmesinin bölgede Osmanlı hâkimiyetinin güçleneceği anlaşılmaktadır. Raporda, bölge halkıyla iyi bir diyalog kurularak halka inilmesiyle insanların Osmanlı idaresine olan güveninin kazanılacağı, dolayısıyla bölgede Osmanlı nüfuzunun daha da artacağı öngörülmektedir. Ayrıca bölgeye tecrübeli, bilgili, sorunları kavrayan ve çözüm üretebilen, sorunsuz ve sorun çıkarmayan memurların görevlendirilmesi, bölge insanının zihnindeki Osmanlı memur imajını değiştireceğini savunmaktadır.

Halid Bey önemle hilafet ve İslam birliği meselesi üzerinde durmaktadır. O, Müslümanların emperyalistlere karşı uyanık olmalarının gereğine değinir. Bunun ise eğitimle idrak edilebileceği kanaatindedir. Müslümanların emperyalizme karşı yekvücut mücadele edebilmeleri için İslam Birliğini vücuda getirmelerinin elzem olduğunu belirtmektedir. Onun bu politik tercihi II. Abdülhamit'in İslam Birliği projesiyle de örtüşmektedir. Hilafeti ise söz konusu proje için oldukça önemli bir vasıta olarak görmektedir. İngiltere'nin bunu bildiğinden Osmanlı hilafetini aşağılayan ve karalayan yayınlar yaptığını belirtmektedir. Bütün bu olumsuzluklara karşın Osmanlı hilafetinin güçlendirilmesi için yeni projeler üretilmesinin gereğine işaret etmektedir.

Halid Bey, Basra Körfezi'nin Osmanlı hâkimiyetinde kalabilmesi için bölgede daha etkin ve güçlü bir idare ile modern bir donanmanın inşa edilmesine vurgu yapmaktadır. Bunun, Basra başta olmak üzere bütün bölgenin güvenliğini sağlayacağı gibi Osmanlı hâkimiyetinin bölgede daha hissedilir hale getireceğine inanmaktadır. Bu ayrıca deniz ticaretinin güvenliğini de sağlayacağı için bölge halkının refahını da üst seviyeye çıkartacaktır.

Halid Bey'in kaleme aldığı rapor bağlamında, Basra'da ıslahat programları hazırlandığı söylenebilir. Merkeze gönderilen bütün raporlar, bölgelere göre tasnif edilerek, raporlarda ele alınan konular ve bunlara dair çözüm önerileri "Islahat Komisyonu"nda görüşülerek genel bir ıslah programı hazırlanırdı (BOA, DH.HMŞ., 29-49). Raporların gönderildiği tarihten sonra hazırlanan ıslahat programının içeriğine bakarak, raporlarda önerilen çözümlere yer verilip verilmediği anlaşılabilir. Bu bağlamda, Basra ve havalisinde, Halid Bey'in raporundan sonra hazırlanan ıslahat programlarının içeriğine bakarak, söz konusu raporun ıslah programına yön verip vermediği söylenebilir. Bu raporların incelenmesi sonucu olsa gerek, Basra'ya bir "ıslah heyeti"nin gönderilmesinde Halid Bey'in raporunun da etkisi olduğu düşünülebilir (BOA, İ.DH. 1457-58). Ayrıca nehirlerin temizliğinin yapılmasına dair başlatılan çalışmalar, idari ve askeriyede ıslahatların yapılmasına yönelik faaliyetler, raporun dikkate alındığını göstergesi olarak kabul edilebilir (BOA, DH.MKT., 1228-62; BOA, DH.ŞFR., 305-117; BOA, BEO., 3138-235313).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri

(BOA, DH.HMŞ.), 29-49.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

(BOA DH.MKT.), 62-40; 1228-62

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri

(BOA. DH.ŞFR), 305-117.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası

(BOA, BEO), 3138-235313.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti İdare Evrakı

(BOA, HR.İD.), 63-6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri

(HR.SFR.3), 507-27; 562-27; 562-36.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye

(BOA, İ.DH.), 1457-58.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı

(BOA, Y.EE.), 8-7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezâreti Maruzâtı

(BOA, Y.PRK.EV.), 3-15.

Araştırma Eserleri

Ağaoğlu, A. (1929). *İngiltere ve Hindistan*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Akarlı, E. Deniz (1999). II. Abdülhamit: Hayatı ve İktidarı. *Osmanlı*, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Bıyıklı, M. (2006). *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (Atatürk Dönemi)*. İstanbul: Gökkuşbu.

Bilge, Mustafa L. (1992). Basra Körfezi. *TDVİA*, 5, 114-117.

Bostan, İ. (1989). Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908). *Osmanlı Araştırmaları*, IX, (neşir heyeti Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry), 311-322.

Çadırcı, M. (1992). Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha: Heyet-i Teftişîye'nin Geşt ü Güzâr Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvâliyle Heyet-i Mezkûr'un Harekâtı. *OTAM*, 3, 413-485.

Demirtaş, F. (2013). 1701 Basra Seferi Osmanlı Ordusunun Yürüyüşle Sağladığı İtaat. *İSTEM*, 21, 81-102.

- Dunn, A. (2000). Basra Körfezindeki İngiliz Çıkarları. (Çev. Zekeriya Kurşun), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, 299-326.
- Eraslan, C. (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul: Ötüken.
- Eraslan, C. (1994). Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti: (1876-1915). *Tarih Dergisi*, 35, 232-252.
- Huart, Cl. (1997), Basra Körfezi. *İslam Ansiklopedisi*, 2, MEB: Eskişehir.
- Izgı, A. R. (2008). *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu Ve Sonuçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Kılıç, S. K. (2014). 19.Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti Ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 2, 319-336.
- Kocabaş, S. (2003). *İngiliz Tuzağı*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- Köse, İ. (2018). *Büyük Oyunun Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kurşun, Z. & Şeker, C. T. (2017). Basra Körfezi'nde İngiliz - Amerikan Rekabeti: Bureymi Krizi'nden Bermuda Konferansı'na Körfez'de Güç Değişimi (1950-1957). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 10, 235-266.
- Kurşun, Z. (2004). *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Ankara: TTK.
- Özbaran, S. (1971). XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 25, 51-72.
- Özkan, S. H. (2008). XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6, 11, 137-147.
- Öztürk, K. (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Halid Bey: 1869-1931)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sakin, S. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 281-293.
- Şenel, Ş. (2016). 19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri. *Akademik Bakış*, 9, 18, 187-207.
- Şirin, İ. & Kılıç, M. (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha. *OTAM*, 18, 395-411.
- Tavukçu, S. (2015). Basra'dan Hazar'a: 100 Yıllık Petrol Hikayesi -1. *Stratejik Düşünce Dergisi*, 6, 63.
- Yavuz, H. (1985). XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı-Portekiz Mücadelesinin Sebepleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 49-77.
- Yılmaz, S. (2018). "Jeopolitik ve Jeostrateji",
http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji. Erişim Tarihi: 09.10.2018.
Halil Halid Bey'in Basra Körfezi ve Havalisine Dair Layihası (Tam Metin)

Mâbeyn-i Hümayûn Cenâb-ı Mülûkâne Baş Kitâbet Behiyyesine

Basra Körfezi ve Hükümet-i Seniyye ile İngiltere'nin Münâsebâtı Hakkında Bir Layiha-i Bendegâne

Basra Körfezi ve havâli-i mütecâviresi hakkında takdîmine cüreyâb olduğum şu layihadan maksad-ı çâkerânem cihât-ı mezkûreyi ma'tûf amâl-ı müteheyî-i ecnebiyeden itlâ idebildiğim mevâdd-ı arz itmek ve o mevâdda münâsebâtı bulunan bazı mütâla'ât-ı kemterânemi serd eylemekdir.

Hevâsının vehâmetiyle beraber yine tezâyüd-i nüfusa olan isti'dâdı züvvâr-ı müdekkik-i ecnebiye taraflarından müttehiden beyân kılınan ve Asya ile Afrika kıta'larından bir kısım vâsian ticaretine enseb bir mahall-i mübâdele bukunmak suretiyle celb- i servet-i kesîreye kabiliyeti derkâr olan ve Irak-ı Urban hıttâ-i Mısıriye kadar ma'mûriyet ve servetbahş ve isâl idecek bir tarik bulunan Basra Körfezi'nin bir **kısım** (kısım-ı) mühimmi Devlet-i Aliyye-i İslamiye'nin taht-ı hâkimiyetinde olub aksâm-ı sairesi ise ahali-i İslam ile meskûn bulunduğundan sarf idilecek büyük himmetlerin hilâfet-i mukaddese-i Osmaniye'nin intişâr-ı **nüfûz** (nüfûz) ve tevsî-i daire-i hâkimiyetine ne büyük hizmetler eyleyeceği ihtiyâc-ı tafsilden vârestedir.

Filhakika (Fi'l-hakîka) cülûs-ı mukaddes ve mes'ûd **hazreti** (hazret-i) padişahiden beru havâli-i mezkûrece ve ale'l-ıtlâk hıttâ-i Irakiyece saha-i zuhura gelen icrâat-ı i'mâriye ve tehiyyât-ı esbâb-ı tedafü'îye padişah âlî-makam şevket-meâb efendimiz hazretlerine râbita-i ubûdiyeti mehâkim olan ve memalik-i şehriyâr-ı azîmilerine muhabbet-i cerî-i vatanperverânesi bulunan her bende-i sâdik için ba'is-i sürûr ve mübâhat olduğundan o babdaki asâr-ı celile-i velini'met a'zamîyi lisân-ı mehemdet ile yâd için kalb-i hamîyyet hiss-i umeçbûriyet ider. Fakat aceba (2) vuku'bulan icrâat kâfi midir?

Ubûdiyyet na-mütezelzile ve neyyir-i mütebeddilesine müsteniden serbesti-i beyâna cür'et iden bu abd-i hakirin cevabı "icrâat-ı vakıanın hiçbir vechile şân-ı hilâfet ve ihtiyâcât-ı saltanatla mütenâsib bulunmadığından ibaretdir. **Terakkiyât-ı** (Terakkiyât-ı) hazıra-i akvâma adem-i vukufı cihetiyle asâr-ı amillerini me'kil ve bi-bedel zan iden me'mûriyet-i âidenin o husûsdaki ma'rûzât-ı gafil-âneleri veya **erbâbı** (erbâb-ı) riyâ ve **tebesbûsün** (tabasbusun) ihbârât-ı mebâligkâraneleri sahih olsa idi Irak havalisi Hazîne-i Hümayûn-ı Cenâb-ı Hilâfetpenâhiye hıttâ-i Mısıriye varidatına müsâvi irâd götürececek bir hâl-i umrân ve samanda bulunurdu.

Milel-i efrençiyeye arasında Irak ve Fırat ve Basra havalisine dair en ziyade tedkikât-ı fennîye ve ticârîye ve siyâsiyede bulunan millet İngilizlerdir. Otuz sene mukaddem "Fırat sefiri" deyu İngiltere'nin irsâl ettiği he'yet-i mühimmenin teşebbüsâtı ve Bağdad'da konsolosa bedel kable'l-istilâ Hindistan Racalıklarında yaptığı gibi bir politika me'mûru ikâme etmesi ve bu me'mûrun güya muhâfazası için bir müfreze asâkir İngiliz'in bulundurması ve politika me'mûrunun konsoloslar gibi alelâde Hariciye Nezareti'ne mensûb olmayub Hindistan Valiliği tarafından nasb idilmesi İngiltere'nin o babdaki niyetini gösteren delâildendir. Zaten İngiltere'nin bütün Arabistan ve Basra havalisini öteden beri temellük kaydında bulunduğu izâha hâcet hissetmeyecek kadar ma'rûfdur. Muhâtt-ı alem-i ali buyurulduğu üzere bu gün İngiltere için Devlet-i Aliyye'nin tamâmî-i mülkiyesi değil zevâl-i mültezim olduğundan asl-ı bahse ibtidârdan mukaddem istitrad kabilinden olarak İngiltere'nin meslek-i mültezim-i hâzırı hakkında vârid-i hâtır-ı kâsdım olan bazı esbâb-ı mücebeyi ta'adâda cür'et idiyorum:

Evvela: İngiltere Devlet-i Osmaniye'nin ba'demâ Rusya istilâsına bir hâile-i müdâfa'a olamayacağından emindir. Saniyen: İngiltere'nin Memâlik-i Osmaniye ile olan ticâreti Rusya'nın Memâlik-i Şâhâne'den zabt itmiş olduğu yerlerle olan ticaretine nisbetle daima (3) azalmaktadır. Zira "atıl ve ma'arif-i ticâriyeden dahi cahil" deyu yad olunan Osmanlılar fiâl-i efkâr-ı teşebbüsiye ve ma'arif-i ticariye sahibi Moskoflar gibi memleketleri mesâdir-i ticâriyesinin inkişafına ve bazar-ı ahz ve i'tâları üzerine inzâr-ı rağbet-i ecânibin celbine kadr olamıyorlar. Binaenaleyh Memâlik-i Şâhâne aksâm-ı sairesinin de Rusya istilâsına geçmiş İngilizlerce müceb menfa'at telakki olunuyor.

Salisen: Rusya'nın öteden beri Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyyeye ma'tûf olan makâsıd-ı istilâkârânesine elyevm bir şeyin mâni' olamayacağına İngilizlerin hemân kaffesi kâni'dir. Şöyleki Bahr-ı Siyah hükmen Rusya'ya aid bir göl kıyas idildiğinden ve Donanma-yı Hümayûn hakimen ma'dûm telakki olunduğundan Devlet-i Aliyye elindeki sevâhil-i Bahr-i Siyah'ın istihkâmâtı kâfiye-i tedâfü'yeden mahrumiyetinden ve Rusya'nın Karadeniz donanmasının kuvvâ-yı mütezayidesiyle Boğaziçi esbâb-ı müdâfa'asının noksan-ı külliyesinden ve Rusya gönüllü donanmasının daha şimdiden boğazlardan müruruyla boğazların mesdûriyetine müteallik ahkâm-ı muâhedâtn nev`ummâ hükümden sakat olduğundan bahs itmekde ve bu ahvâlin ba'demâ kendi siyasetleri hakkında muzır telakki olunamayacağını iddia eylemekdedirler. Rusya'nın İstanbul'u zabtına karşı mukaddemâ İngilizler için mevcûd olan esbâb-ı adâvet bir zamandan beru râ'il olmakda bulunmuş ve ba-husûs Mısır'ı istilalarından sonra hemân külliyan ber- taraf olmuş gibidir. Zaten İngilizlerin muta'assıb güruhu Ermeni fesâdâtındaki medhâllerini kâle almayub o fesâdâtdan mütevellid İstanbul vesairede vuku'bulan mukâtelâtı "Türk mezâlimi" deyu yad idegeldiklerinden bu mezâlimi bir nihayet virmek zeamiyle Rusya'nın istilasına **duâ-havân** (duâ-hân) olmaktadırlar. İngiliz **kilisâsı** (kilisesi) ile Rusya kilisâsının ittihâdı için bir müddettenberu sa'y itmekde bulunan İngiliz müteneffizân ruhbânî Ayasofya'nın tekrar ma'bed-i Nasara olmasını elbette isterler. Lord Ruzberi geçen sene bir nutkunda "İstanbul şark Hristiyanlığının payitahtı idi. Allahım'a dua ederim ki yine şark Hristiyanlığının payitahtı olacaktır." Demiş idi. Bu sözün İngiltere'ce ne kadar alkışlandığı ma'lûm-ı ali bulunsa gerekdir. İstanbul'u ziyaret iden ma'rûf bir İngiliz sergüzeştinde "O şehri dilârânın adem-i intizâm ve adem-i tahâretini ve harâbiyyetini görmek bile temeddüne kapılışı bulunmayan Türkler aleyhinde insanın kalbinde bir buğz ihdasına kâfidir. Ve yalnız (4) bu nefret Türk hükümdârı ve hükümetinin an karîb oradan zevâlini niyaza kâfi bir sebebdir." Dimişdir. Râbi'ân: Alem-i ma'lûm olduğu üzere vakten mine'l-evkât Rusya ile İngiltere arasında Hindistan için bir muhârebe zuhuru çaresiz gibidir. Binaenaleyh Memâlik-i Osmaniye'yi bir fırsat zuhûrunda istilâ Rusya için bir vazife-i tabi'iyeye olduğunu farz iden İngilizler milyonlarca Osmanilerin - ve Şark-ı Asya-yı Osmaninin istilâsının netâyic-i zarûriyesinden olmak üzere İran şimâlî dahi Rusya eline düşeceğinden - milyonlarca Acemlerin Hindistan muhârebâtı melhuzesinden evvel Rusya'nın rabita- i mahkûmiyetine girmeleri İngilizler için diğer meşguliyet-i azime-i harbîyesinden bi'l-istifâde düşman-ı kadîmileri ve mâhî-i hükümet ve milliyetleri olan Rusya'ya karşı bu milel-i İslamiye'nin isyân itmeleri melhuz olabilir. Bu akvâm velevki isyânlarında muvaffak olsunlar. Lakin Rusya'ya bir gâile-i **a'zime**-i dâhiliye kesilerek Hindistan hudûdunda İngilizler için fırsat galebe ihdâs itmiş olurlar. Hâmisen: İngiltere devleti nüfuz-ı hilâfet-i İslamiye'nin beyne'l-İslam tezâyüd-i intişârını kendi menâfi'-i müstakbelesi için muzır ad itdiniz binâen o nüfuz-ı hilâfete mâlik olan Hanedan-ı Osmani'nin kesr-i nâmûs ve hetk-i haysiyeti mücîb-i neşriyâtı ve hükümet-i seniyyenin

sû-i irâde ve şenâyî' altında her dürlü işâatı akdem vezâî'f ad itmekdedir. Bu gün İngiltere'nin bend-i tâbi'iyetine bağlanılan Müslümanların adedi yetmiş beş milyonu mütecevizdir. Ve dâima da maâ'rif-i cedîdeden bi-behre ve techizât-ı bedîi teâfi'yeden mahrum olan zaîf ve gâfil İslam imâretlerini zabt itmekdedir. Bu babda düvel-i nasârânın – hasedine ma'rûz olabilir- muhalefetine düçâr olmaktadır. Zira bir Müslümân memleketi zabt eylediği zaman “memalik-i vahşiyede medeniyet-i Hristiyanıye neşr ve tatbik idiyorum. Efkâr-ı bedîi insâniyetkârâneye mugâyir olan esâratı ilga eyliyorum. Ticâret-i ümeme kemâl-i serbesti ile küşada bulunacak menâbî'-i kesb u kâr hazırlıyorum” Deyu alem-i nasrânîyetin teveccühünü kazânıyor. Binaenaleyh amâl-i istilâkârânesine mâni' olabilecek bir kuvve-i İslamiye görüyor ki o da Devlet-i Osmaniye'dir. Fî'l-vâkî' Devlet-i Osmaniye'nin (5) bu gün meydân-ı siyâsetde kendisine karşı bir şey yapmağa kadir olmadığından emîndir. - Ve nüfuz-ı hilâfetin teba'-i müslimesi arasında şu andan – zarar itmekle beraber – bir tehlike-i fii'liye hâsıl olamayacağına elyevm kâil ise de ileride saltanat-ı seniyye kuvvet-i kâmile kesb ider. Ve fırsat bulur ve Müslümanlar dahi fenn-i müdâfa'a-i hâzırayı ve techizât-ı cedide-i askeriyeyi Avrupalılar gibi öğrenürlerse bu husûsâtın menâfî'-i müstakbelesine külliyyen muzır olacağından ciddiden mütehâşîdir. Ufak bir Yunan muhârebesinde adı birkaç galebe üzerine beyne'l-İslam vukû'bulan heyecân-i teşci'kârâne azereci ve sair Hindistan hudûdu aşâi'ri Belucistan'daki bazı tevâifin kıyamlarını ihdâsa sebep olduğu İngilterece muhakkaktır.

Sâdisen: “Ermenistan” namıyla güya dünyada “yalnız Ermeni” ile sakin bir memleket varmış ve o da Türklerin pençe-i gaddârânelerinde taaddiyât-ı elîme çekmekte imiş gibi âleme işitdirmekte oldukları yaygaralardan sonra bunun tahallîsi için Rusya'nın bir inâyet-i rabbaniye olmak üzere o civara kurbîyetini bi'l-beyân hemân “Ermenistanı” tahlis itmesini Rusya'dan teferru' itmekdedirler. İmdi bu gün Rusya kendüsüne civâr olan Anadolu vilâyâtını zabt itse İngilizlerin yüz de doksanının esas saltanatı sarsılıb nüfuz-ı hilâfet falan bertaraf olur. İngilizler bu fırsattan bi'l-istifâde Mısır'daki himâyetlerini hâkimiyet-i katî'ye derecesine götürürler. Ve mine'l-kadîm göz dikdikleri Arabistanı temellük iderler. Bahr-ı Ahmer gibi Basra Körfezi de tamamıyla havza-i hükümetlerine geçer. Mısır demiryollarını karşıyakaya imrâr ile kıta'-i Hicaz üzerinden Basra'ya ve oradan Acem durağı ve Belucistan vasıtasıyla Hindistan demiryollarına ilsâkı eylerki bu husus gayret ve mesâi'lerinin cihânı hayrân iden İngilizler için umûr-ı süheyldendir. Hatta bu madde nice defa' mevzu'bais olmuş ve icrâsı arz itdiğim yoldaki fırsatların hudûsuna menût bulunmuşdur. Sâbiân: Rusların Acemistan veya Irak tarikiyle Basra Körfezi'ne inecikleri ve oradan da bahr-i muhit Hindi için bir mahreç tedârik eyleyecekleri (6) erbâb-ı tedkîkin zunûnundan idüğünden İngiltere'nin evvelce davranub Arabistan sahilinde ve körfezin cihât-ı sairesinde izdiyâd-ı kuvvet ve intişâr –ı nüfuza çalışmış bir emr-i tabîi demek olur. Binaenaleyh Rusya'nın Asya-yı Osmani'nin şarkdan Irak'a doğru pâ-yı istilâ uzatması İngiltere'ce hoş görünmese bile böyle bir hâlin vukû'-ı takdirinde İngilizler için diğer ber-vechi teselli hâsıl olmuş olur. Şöyleki Hindistan muhârebâtı müstahmele-i müstakbelesine zuhûrunda Rusya'nın bir kısım kuvveti doğrusu icrâ ideceği harekât-ı askeriyesinin şiddeti hesâbü'l-inkisâm o kadar müdhiş olamaz. Binaenaleyh bu tarafda ufak tefek arbedelerle Rusya'yı meşgul itdiği bahre hurûcını Basra Körfezi'ndeki donanmasıyla men' eylediği halde Afganistan üzerinden Hindistan'daki tekâmül kuvva-yı harbîyesi ile Rusya istilâsını def' eyleyebiliyor. Ta'dâd itdiğim esbâbdan dolayı İngiltere için Devlet-i Aliyye'nin bekâsından ziyâde zevâlî mültezim olduğu neticesi zâhir olur. Ve Devlet-i Aliyye'nin

maa'zallah inkisâmı halinde bütün Arabistan ile Basra Körfezi'ni temellük itmeleri tabii'dir. Bu havaliye müteallik yazılan asarda İngilizler o yerlerin temliğini müttehiden tavsiye etmişlerdir. Elyevm İngiltere hariciye müsteşârı olub İran hakkında gayet mühim bir kitâb yazmış olan Mr. Curzon eserinin Körfez-i mezkûre dair olan faslında İngiltere nüfuz ve hâkimiyetinin oralarda tevsi' ve te'yîdini kemâl- i ihtimâmıla iltizâm ve hükûmet-i mensûbesine tavsiye ediyor. Ve bi'l-münâsebe Devlet-i Aliyye-i Osmaniye hakkındaki hissiyât-ı udvânesini defâ'atle bi'l-irâ'e el- Hasa'dan aşâğıya yani Umman cihâtına doğru nüfuzu hazreti padişahînin tevsi' ve intişârına mahal verilmemesini lüzumunu ityân eyliyor. İngilizler nüfûz-ı hilâfetin bu tevsi'ini Arab emâratının istiklâlîne "mâhî-i hürriyet-i akvâm" deyu yâd itdikleri hükûmet-i seniyyenin bir ta'arruzu yolunda işâ'a eyliyorlar. İmdi bu hâlâta nazaran hükûmet-i seniyye-i hazreti padişahî havali-i Irak ve Körfez-i Basra'da İ'lâ-yi sani ve tevkîd-i hâkimiyet ve nâmı için ne yapmalıdır? Ve İngiltere'nin rekâbet-i azime-i udvânesine nasıl karşı koymalıdır? Mes'eleleri (7) bahis ve mütâlaaya şâyân olduğundan –velevki ma'rûfi ta'rîf kabîlinden bulunsun- arz-ı hizmet-i abidâne arzusuyla mütâlâ'ât-ı âtî-i çâkerânenin serdîne cüret idiyorum: Evvela: hükmettiği yerlerde her vechile ticâreti teshil ve tergib eylediği gayr-ı münker olan İngiltere'ye rekâbet idebilmek için hükûmet-i seniyye havâli-i mezkûre ahâlisi bi'l-cümle vesâit-i teshîliye ile ticârete teşvik itmeli ve muâmelât-ı ahz u itâları husûsunda anları her dürlü muâvenet ve himâyete mezher buyurmalı ve kesb-i meşru' erbâbını ehl-i hased ve garazının menâfi'-i şahsiye zımındaki tezvîrâtdan ve me'mûrîn-i müterekkibenin celb-i menfaat-ı zâtîye kasdıyla vuku'bulan taaddiyâtından himâyeye eylemelidir. Çünkü şark ahâlisi içlerinden birinin servet ve sâ mânca i'tilâsını gördüklerinde garb ahâlisi gibi rekâbeti meşru' ile imtisâlîne sa'y itmezler. Belki hasedden nâşî anın kesb-i meşru'una mâni' ve terakkisinin mübeddel zevâl olmasına sâit olurlar. Bu misillü mevânî' mevcûd olan yerlerde efrâdın i'tilâ-yı sâ mân ve izdiyâd-ı serveti mümkün olamaz. Tabiidirki efrâd-ı zengin olamayınca onların mensûb oldukları devlet dahi zillet-i müzâyakadan kurtulamaz.

Sâniyen: oraların idâre-i mülkiyesinde hakkâniyetin ve nizâmât-ı seniyyenin hüsn-i ceryanına i'tinâ itdirmek için memûrîni bir mes'uliyet-i kânûniyeye tâbi' eylemektir. En müterekkib en alçak me'mûrların Irak cihetinde hizmet talep itdikleri ve zirâ merkezden bâid olan cihâtda daha elverişli bir meydan-ı sirkat buldukları her vakit görülen ve işidilen ahvâl-i şenî'dendir evvelce arz itdiğim üzere cihât-ı mezkûrede hükûmeti hazreti padişahinin en büyük rakibi daha doğrusu adüvvü İngiltere'dir. Muhâta-ı alem-i ali buyurulduğu üzere me'mûrîn-i Osmaniye tarafından vuku'bulan en ufak bir hata veya yolsuzluk bile İngilizler için bir taarruz silahı ittihâz idildiğinden Türk su-i idâresi ve fesâd hükûmeti, Türk irtikâbı, Türk ta'addiyâtı ve nizâm-şikenliği deyu cihana yaygara atıyorlar. Vâkıa' İngilizlerin bu meslek-i râbıtâ- sekinaneden maksadları inzâr-ı cihana hükûmet-i seniyye idâresiyle kendi idâreleri arasında bir nisbet ve kıyâs arz itmek ve Mısır'ın tahliyesi ve Kıbrıs'ın (8) iâdesi meseleleri açıldıkça "Hükûmet-i Osmaniye'nin haline bakınız. Anın zencir ta'addisinden hülâsa ile hürriyet-i tabî'iyyesine ve sa'adete nâ'il olan akvâmı tekrar o hükûmete nasıl teslîm idelim? İnsâniyyet ve medeniyyete yakışan şey diğer akvâmı ve bi'l-hassa Hristiyanları anın irâde-i menfûresinden kurtarmaktır." yollu müdde'ayât ile tervic-i merâm eylemektir. Ma'mâfih me'mûrîn-i Osmaniye'nin müsâvî ve ma'âyibi hakkındaki rivâyetlerin çoğu bir esâsa mebni idiği kâbil –i inkâr ve te'vîl değildir. Yani idare-i hükûmet matlûb-ı ali-i hazreti hilâfetpenâhi vechile cârî olmuyor. Ba husûs Yemen ve Trablusgarb gibi Irak havâlîsi dahi lâ-cerem müsâvî ve ta'addiyâta maruz bulunuyor. Bu hâl devam iderse –

Post nam Alman gazetesinin geçende hükümet-i seniyye bu babda vuku'bulan bir nasihati mûcîbince – nazar-ı rukâbâ ve husemâ o havaliye de teveccüh ider. Bir “Irak ve Basra mes’alesi” meydana getirilerek anın hali yani taksîm ve yağmâ keyfiyetleri Avrupalıların fikr-i gasbânelerine yerleşiyor. Havali-i mezkûre ahâlisi hâli bedeviyet bulunduğundan ve bu hâlde bulunan akvâmın tâbî’iyyet ve mutâva’at-ı sâdikânelerini te’min için basit bir adâlet ve sâde bir meslek-i hakkâniyet icrâ itmek ve kendülerine mahsus olan serbesti-i maişet me’mûrları tasallut ve müdâhale-i gayr-ı muhikkden men’ eylemek en büyük vesâ’itdendir. İngiltere cihât-ı muhtelifede milyonlarca aşâ’ir ve tevâ’if-i bedevîyeyi kolaylıkla idâre ediyor. Zira devlet-i mezkûre bu aşâ’iri kendü hallerine bırakıyor. Anları temeddüne teşvik ider. Fenalık ihdasına müste’id olan ufak me’mûrları sade olan aşâ’ire musallat itdirmeksizin icrâ-yı hâkimiyet eyler. Eğer böylece icrâ-yı hâkimiyet itmemiş olsa isyân zuhurunun muhakkak olduğunu tecrübe ile biliyor. Binaenaleyh zâlik-i mezkûr havâlide rızâ-yı cenâb-ı halife-i a’zamî dairesinde icrâsı adalet olunursa hâkimiyet-i padişahî ta Umman ve Maskat’a kadar intişâr ider. Ve nüfûz-ı hümâyûn karşı sahilde Acem toprağına Belucistan’a bile işler. Ma’lûm-ı âlî buyurulduğu üzere bu yerlerin ahali ekseriyetle İngiliz nüfuzu altındadır. Şimdiye kadar İngiltere’yi muhibb-i İslam addeden gâfil Müslümanlar ma’ârif-i cedîdeden hisseyâb olarak çeşm-i intibâhı açmağa ve binaenaleyh İngilizlerin İslamiyet’e bir âfet idiğini anlamağa başladılar. (9) Sâlisen: Kuvve-i hâkimiyet-i hilâfetin tevsî-i terviç olduğu takdirde Umman Emâreti dahi bir zaman fırsatta iknâ’ olunarak Memâlik-i Hazreti Halîfeye ilhâk ve hâkim-i memleket-i hükümet-i seniyyenin valisi sıfatını ihraza rızâ-dâde olur. Zirâ aksi takdirde âkibet-i hâkimiyetleri nasrânî İngilizlerin ve diyânetleri denilen ve İngiliz hükümeti cârî olan yerlerin ahali-i İslamiyesi hakkında tecâvüzât-ı i’tikâr sekenânelerini artıran ruhbân-ı mefsetetnişânın ta’arruzuna maruz olabileceğini ezkiyâ-yı Arab’a telkin-i müşkîl olmaz. Napolyon Hindistan’a hücum için Umman’ı nokta-i hareket olarak tersim itmişti. Hükümet-i Osmaniye ise Napolyon’un hücum için isti’mâlâtı hesâb itdiği kuvve-i maddiyeden ziyade mü’essir bir kuvve-i ma’nevîye-i hilâfete mâlikdir ki anı Hindistan’da isti’mâl ile hin-i hacette –İngilizlerin memalik-i şahânedeki müdâhalât- ı müttehâkime-i mu’tâdelerine karşı- bir mânâ’ peyda itmiş olur. Haritaya nazır olduk da Umman’ın Devlet-i Osmaniye için kâbiliyet-i temlik ve Belucistan ile Hindistan’ı garbiye kurbiyeti herkes için aşikâr olur. İngiltere hariciye müsteşarı Mr. Corc (George) Curzon bâlâda arz ittiğim kitabında Maskat ile Umman’da İngiltere bayrağının temevvüc-nüma-yı hakim olacağını ümid ediyor. Bu abd-i hakir ise bâlâsında “El- Müslimûn-ı Uhûvvet” yazılmış ve ortasında necm ve hilâl işlenmiş olan alem-i devlet- i İslâmiye’nin oralarda rekzinin daha sehîl olduğu ümid ve zehabındayım. Mr. Curzon oralarda asâyiş-i bahrinin te’minî ancak İngiltere’nin zabt-ı bahriye ve vazife-i hakimesine mütevakkıf olduğunu ve Umman sahilindeki deniz hırsızları ise körfezin Osmanlı mülkünden ma’dûd olan sevâhiline sığındıklarını iddia ve me’mûrîn-i Osmaniye’nin bu hırsızlığı amâz itdiklerini ima eyliyor. Bundan evvelki maddede arz ittiğim üzere sâye-i adâlet-vâye-i hazreti şehinşâhide oralarda idâre-i muntazama ve hasene cidden vaz’ olunur. Ve mütecâviz hukuk-ı ib`âd olan me’mûrîn vesair müte’arrızın tecrîm idilürse bu iddiâ-yı icâbını dahi hükümden sakıt olur.

Râbian: Körfezde hafif ve fakat kâfi bir kıta’ donama-yı hümâyûn (10) bulundurulması. İngilizlerin Basra cihetindeki Osmanlı gemilerinin adem-i kifâyeti intizâmsızlığı çürüklüğü hakkındaki istihzârı mesrûrâneleri kalb-i hamiyeti dağdâr idecek bir sûrettedir. Ufak kıta’ da mücedded ve serî’ birkaç harb gemisi elyevm orada bulunan sefinelerden işe yarayanı var ise anlarla körfez için oldukça hâtırı sayılır. Bir

donanma teşkil ider. Ve bu donanma vakt be vakt körfezin sevâhilinde temevvüç nümâyı alem-i İslamiyet olarak ahâli-i müslimenin makâm-ı hilâfet-i uzmâ-ya olan fikr-i isbatlarının takviyesine medâr olur. Ve mevsime göre berâ-yı ta'lim Hind sularına aşağı hareket ve İngilizlere nisbeten Hind ehl-i İslamın nümâyış-i muhabbetkârânelerini ihdâs-ı himmet ider ve körfezin sevâhil-i Osmaniyesinde ticâret-i bahriyenin korsanlıktan veya ta'bîr-i sahîhle deniz hırsızlığından himâye ve muhafazasına hizmet eyler.

Hâmisen: Körfez donanmasının mütemmimâtından olmak üzere Basra'dan Şattûlarab'a yukarı bir de nehir donanması -veya bir ta'bîr-i sahîh olarak – müceddiden bir "nehir hattı muvâredâtı" teşkili lazım gelur. Bu ise mesarıfı az menfaati çok teşebbüsü kolay bir emr-i ehemdir. Şu şartla ki anın idaresi her tuttuğu işi melûs iden tersâneye değil hazine-i hâssa-i şâhâne nezâreti muntazamasına tevdi' kılın. Avrupa ve ba-husûs İngiltere ve Amerika nehirlerinde bu yolda vuku'bulan muvâredâtı vukufu olan her bir kimse bu gibi bir teşebbüsün muvaffakiyyet-i külliyesinde hiç şübhe idemez. Tahkîkât-ı âcizâneme nazaran geniş ve dar cedveller üzerinde yolcu ve yük ve askerler ve hayvanât nakillerine mahsûs salaporya veya mu'avene biçimindeki sağlam ve muhâfazalı sallardan bir kaçını –yüzlerce tonilatoyu hâmil oldukları halde- arkasına takubda çeken ufak kıta'da ateş veya elektrik sandallarının her birisi bin veya bin beş yüz liraya mal oluyormuş. İlk defaya mahsûs olmak üzere mesela beş ateş sandalı ile **onbeş** (on beş) sal iştirâsı maksadı te'mîn ider. Binaenaleyh hükümet-i seniyye Şattûlarab üzerine seyr ü sefer iden ma'hûd İngiliz vapur şirketinden bu vechile bî'l-rikâb istifnâya (11) başlar. Bahriye Nezâreti şimdiye kadar o şirkete rekabet şöyle dursun şirketin intizâmı nisbetinde izmihlâl ve terakkisi tedenni gösterdi. Bu ufak nehir donanması veya hatt-ı mevâridâtı ticârete ve zirâate hâdim olduktan başka rüsûmâtı ve nakliyât-ı askeriyeye de bi nihâye hizmet eyler. Şattûlarab'ın başladığı noktadan Dicle'ye ve Fırat'a yukarı dahi seyr ü sefer idebileceğinden hin-i hâcetde oralardan muhamât ve asâkiri alub Basra Körfezi'ne isâl ider. Ve nehrin mezkûrîn vadilerindeki Hamidiye süvarilerini alub az zamanda cihât-ı saire-i muktezîyeye yetişdirir. Diyebiliyorum ki mevâridâtın intizâmı artdıkça Basra taraflarından –elli sene mukaddem Rusya ve İngiltere'nin icbârıyla İran'a terk edilmiş olan- Muhammer'e kadar gidebilir. Ve İran ile muvâffakiyyet hâsıl olursa Karun Nehri'nin kâbil-i seyr ü sefer olan mahallerine kadar çıkar ki oralarda bir İslam bayrağının dostane temvici İran müteaccîbinin adâveti mezhebiye-i kadîmlerinin tenâkısına ve binaenaleyh te'lîf-i beyne'l-İslam maksadına medâr olabilir. Sâdisen: saye-i ikmâlât-vâye-i cenâb-ı padişahî de Anadolu demiryolunun Bağdad ve Basra'ya isâli kaviyyen me'mûldur. Binaenaleyh bervechi bala Irak'da esbâb-ı temeddünün ve levâzım-ı terkiyât-ı maddiyenin evvelce mevcudiyeti demiryolları şirketlerinin şerâ'it-i imtiyâziyelerini tehvîne bir vesile olur. Hükümet-i Seniyye ihtimâl ki yakında hattın öte başından yani Basra'dan mübâderet inşâsını da tasvîb idebilür zira bu emr-i hayrın husûlî Rusya'nın Sibiryâ ve Mançuryâ hatt-ı kebirinin Çin Denizi'ne kemâl girmesiyle çalışılmakta olan emr-i isâline müsâvî derecede mühimdir. Şöyle ki Sibiryâ hattı bütün Asya'yı şimali ve şarki mevâridâtını Avrupa ve Amerika'ya takrîb ideceği gibi Basra ve Haydarpaşa hattı dahi bütün cenubi Asya ve Hind Denizi adaları mevâridâtına mahrekli muharrikleri olacaktır. Bu halde Basra Körfezi'nin ehemmiyeti ticârîyesi fevkâl-tahayyül bir sûretde artacaktır.

(12) Hâtime-i Kelâm: Bu mesrûrât-ı hakirane nâ-kâbil icrâ-ı tasvirât kabilinden değildir. Vâkiâ bizim gibi kuvve-i fî'liyesine halel gelmiş terakkîyât-ı aliye ve fennîyece

Avrupalılardan ve hatta yüz elli sene mukaddem barbar ve vahşi bulunan Moskoflardan bile pek geride kalmış bir halkdan öyle büyük işler beklemek abes idüğünü bilmeyecek kadar belâhet sahibi değilim. Mamafih cidden zevâl yüz tutmuş milletleri ihyâ için vakten mine'l-evkât sahib zuhurlar yetişdiği dahi hakâyık-ı tarihiyedir. Veli ni'met-i a'zamımız padişahımız eşrefü'l-selâtin-i sultan Hamid-i sâni Efendimiz Hazretlerinin min indillah mevhub oldukları kuvve-i ihyâ'ye-i hârikulâde yalnız yarın değil din ü devletimizin zevâl u hadimine dua ve sa'y iden ağıârın bile alenen ve serâhaten vukubulan itiraflarıyla da sâbit olduğundan o şehriyâr-ı muazzam -ı mühimmeden ve devlet-i padişahımız efendimiz hazretlerinin sâye-i hümayunlarında o gibi icrâatı hayr-ı husûle geldiğini görmekte millet-i İslamiye'nin tesrî'den iftihâr etmeğe muvaffakiyetini cenâb-ı hakdan teferrû' iderim.

Fi 21 Şubat 1313 Londra Şehbender Vekili Halil Halid

Makale, imla, ifade ve üslup açısından gayet güzel bir çalışma niteliğinde olup, konu itibarıyla da orijinallik taşımaktadır. Bu haliyle de yayımlanabileceği gibi, metin içerisinde tavsiye mahiyetindeki bazı düzeltmeler dikkate alınırca daha iyi olacağı düşünülmektedir.

Netice itibarıyla makalenin yayımlanması tarafımızdan uygun görülmüştür. Başarılı çalışmasından dolayı yazarı tebrik eder, başarılarının devamını dilerim.

(Bahis konusu düzeltme önerileri metinde parantez içerisinde kırmızı ile belirtilmiştir).